

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№65-66
(18950-51)

2017 чылдың
июнь 8
четверг

Хүннүн үнери — 03:47
Ажары — 21:11
Хүн дурту — 17:24

Садар өртээ хостуг 12+

сүнгү
үрүлгөдө:

ыгы
танылга-2017

үн июнь 8 —
гал
дакчының 3

ыяктар
егейи 5-8

ынның"
тазындан
алар дизи

Тываның хөгжүм-шии театрында

ЧАА ЧОГААДЫКЧЫ САЛГАЛ

Щепкинчилер: Өнер Кызыл-оол, Шораан Кужаан, Ачыты Салчак, Сайлык Сүктермаа, Хемермаа Сайзан-оол, Чылгычы Даваа, Айдызана Иргит, Салбак Лапчар, Чаяна Монгуш, Надежда Салчак, Кежик Өпей башкызы Тыва Республиканың улустуң артизи Надежда Наксыл-биле.

Тываның В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының чогаадыкчы составына бо чылын чаа салгал немежип турар. Олар дээрге Москваның М.С. Щепкин аттыг театр

институдунуң доозукчулары-дыр. Щепкинчилерниң, тыва национал студияның сургуулдарының, дугайында үндүрүлгениң 5-8-ки арыннарында чырыттывыс.

Хүннүн медээлери

АКША ОРУЛГАЗЫ КӨВҮДЭЭН

2017 чылдың мартта чонун кижилер бүрүзүнүн акша орулгасы 12636,7 рубль болуп, эрткен чылдың март айыныңа деңгээлге, 11,6 хуу хөй болган.

Албан езузунун статистиказының дыңнатканын езугаар алырга, январь-март айларда Тывага чурттакчы чонун акшага бүзүрели, 2016 чылдың ол үезинге деңгээлге, өзүп келген дээрзин көргүскен. Чээлилер өрөзүн 435,7 млн. рубльге эвээжеткен, бараан садып алырынга чарыгдалдар 338,1 млн. рубльге немешкен, ыял-ла күүседир төлөвирлерни болгаш янзы-бүрү дадывырларны 277,4 млн. рубльге хөй күүсеткен,

ачы-дузаны 157,1 млн. рубльге, акша шилчидилгезин 24,2 млн. рубльге ажыр чарыгдан.

2016 чылдың январь-мартка деңгээлге, чонун боттук орулгасы 7,5 хуу өскөн, бо көргүзүг Россияда ниитизи-биле өскерилбээн.

Ажылдакчыларның айда ортумак шалыңы 2017 чылдың бирги кварталында, эрткен чылдың бо үезинге деңгээлге 8,4 хуу өскөн, Россияда бо көргүзүг оон арай эвээш — 6,6 хуу болган. Ортумак ажил төлөвиринин хемчээли Тывада 29764,4 рубль болган, ол талазы-биле ниити чурттуундан хожудаан бис, ында 36250 рубль.

20 РЕГИОННУҢ САНЫНДА КИРГЕН

Тываны Россияның политологтары удурланышкыннар үндүрер талазы-биле озал чок, эң оожум регионнарның бирээзи кылдыр санап турар. «Петербургская политика» фондунун май айда тургусканы социал-политиктиг турум чоруктуң рейтингин езугаар республика Россия Федерациязының 85 субъектилеринин иштинден эң турум чоруунун талазы-биле 19-ку черни ээлеп турар.

Республикада байдалдың чогумчалыг болурунга эки салдар чедирген чүүлге Россияның Плеханов аттыг экономиктиг университети-биле кады ажылдажылга дугайында чарганы, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун ат салганы керээни Фондунун эксперттери ха-

маарыштырып турар. Ол дугуржулга ат-алдарлыг өөредилге черинин бюджет олуттарынче Тываның аныяктарынга орутку ажыткан.

Оон аңгыда регионнун кадык камгалап шугумунга эмнелге дериг-херекселдери-биле четчелзэн вертолеттун көстүп келгенин дугайында медээ чогумчалыг деп хүлээп алдыган. Он-он суурлары чедери берге черлерде турар республикага чалгынныг эмчи дузазы — улуг чедиштин.

Тывадан өске Сибиринин ийи региону — Кемерово болгаш Томск социал удурланышкын чок 20 регионнун санынга киргенин демдеглээри чугула. Республика бодунун бедик туржун ол рейтингини тургузуп эгелзэн 2012 чылдан бээр салбайн келгенин айтыр херек.

ОРУС ДЫЛ БАШКЫЛААШКЫНЫН САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДЫП ТУРАР

«Орус дыл» деп федералдыг тускай сорулгалыг программага дүүштүр 2016-2020 чылдарда Тывага орус дылды өөрениринин айтырыгларының талазы-биле башкыларның болгаш специалистеринин кадр күчүзүнүн аргаларын бедидеринин талазы-биле хемчеглерни күүседип турар.

Ол ажилга ниитизи-биле бистиң республикага 1875 башкы киржир ужуруг дээрзин ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы дыңнаткан. Ол дээрже орус дыл болгаш чечен чогаал, эге класстар башкылары-дыр, бо чылын школа назы четпээн өөредилгениң башкылары бир дугаар өөредилге эртер.

Кызыл хоорайның 1, 9, 15, 24, 29, 32, 40 болгаш Каа-Хем суурда «Ручеек» уруглар садтары бо хүннерде боттарының ажилдаар черлеринге школа назы четпээн өөредилгениң 600 башкызын хүлээп алган. Оларның өөренир программасы — «Школа назы четпээн өөредилге организацияларынга дыл өөредилгезин хевирлеп тургузары болгаш сайзырадыры». Өөредилгени Иркутск областың Өөредилгени сайзырадыр институтунун лекторлары эрттирер, ол чер федералдыг стажировка эрттирер шөл болуп турар.

«Эрттирер турар курстары-выска башкыларның сөс-домааның арыг болурунун, дылды хевирлеп тургузарының айтырыгларын тайылбырлап база көрдүрүп, өөреникчилер-

биле мастер-класстарны эрттирер турар бис. Мында база, өске бүгү черлерде дег, шийтпирлээр айтырыглар бар-дыр, ону кады шийтпирлээр бис. Бистиң сагыш-сеткиливиске таарышкан чүүл — бирээде, башкыларның ажилдаар изиг күзели. Ийде, олар ажык-чарлыг чугаалажырынга сонургалдыг-дыр. Бисти эки хүлээп алдылар. Ол дээш четтирдивис. Тывага 9 кижиле составтыг улуг болгаш найыралдыг коллектив келген бис. Бо сөөлгүзү эвес дээрзинге бүзүрээр бис, моон соңгаардаа кээп, эки түңнелдер чедип алыр дээш төлөвилелдерни кады кылыр бис» — деп, Иркутск областың Өөредилгени сайзырадыр институтунун социал-гуманитарлыг эртемнер кафедрасының улуг башкызы Татьяна Митюкова чугаалаан.

Кызыл хоорайның №1 уруглар садынга школа назы четпээн өөредилгениң башкылары чүгле бедик мергезилдиг специалистерни дыңнаан, олардан өөрөнгөн эвес, класстан дашкаар кичээл хевирлиг кылдыр оюннарлыг онаалганы база күүсеткенер. Чижээ, кижизидикчи башкының омур-хевирин тургузары дижек. Өөрөнгөннерни беш-беш кижилиг бөлүктөргө чарган, бөлүк бүрүзү бодунун шаа-биле ол омур-хевирни тургузар. Кым-бир кижиле чураткан, өскөзү пластитин-биле туткан, өңнүг саазындан оя кескенер, шүлүк-биле илереткенер база бар.

ТР-ниң албан езузунун сайтызындан.

Тывада уругларга дыштанылганың 151 лагери ажылын эгелзэн.

Июнь 6-да оон өске 13 лагерь уругларны хүлээп алган. ТР-ниң Аграрлыг лицейинде хүнээр-хонар лагерь ажилдап турар. Чайгы үеде кадыкшылганың 192 албан черин республикага ажыдары планнаттыган. Оларның 174-ү хүндүскү лагерьлер, а 18-и хоорайдан дашкаар черлерде. 7-ден 17 хар чедир назылыг шупту школарының 33 хуузу азы 17 муң ажыг уругну хаара тудар.

Бо чылын Тыва Республиканың Аграрлыг лицейинде база Каа-Хем кожунунун Сизимде ийи стационарлыг лагерь ажыттынар, аңаа 630 уруг дыштаныр. Эрткен чылга деңгээлге, чайгы дыштанылга кампаниязын эрттиреринче 10 хуу хөй азы 117 млн. рубльди тускайлаан. Акшаландырышкынның кол кезии республика бюджетинден үнөр, оон аңгыда муниципалдыг бюджеттин база бюджеттен дашкаар дөстөрүнүн акша-хөреңгизин ынаар хаара тудар.

Хоорайдан дашкаар лагерьлерже путевканың ортумак өртээ 14 муң рубль болза, хүндүскү лагерьлерже — 4 муң ажыг рубль. ТР-ниң Уруглар болгаш өг-бүлө херектеринин талазы-биле агентилел амыдыралдың берге байдалына таварышкан уругларга халас путевкаларны бээр.

Уруглар лагерьлери Россияда Экология база Тывада Аныяктарның бот-идепкейинин чылын-

Чайгы дыштанылга

КАДЫКШЫЛГА КАМПАНИЯ ЭГЕЛЗЭН

га тураскаадып, кижизидилге хемчеглеринин утка-шынарынче онза кичээнгенин углаар. Спортчу-кадыкшылга, шериг-патриотчу, экологтуг, лингвистиктиг дээш 14 угланышкын-биле кижизидилге программаларын болгаш профилдиг сменаларны ажыдар. Дыштанылга лагерьлеринге 1193 ажилдакчы база 232 эмчи ажилдаар.

Бирги сменада ажилдаар 192 хүндүскү лагерьниң 92 хуузу азы 143-ү бөгүн санитар-эпидемиологтуг түңнел бижики алган. Росхереглел хайгааралының ТР-де эргелели май төнчүзүнге чедир аш-чем аймааның 71 хандырыкчыларын хынап, олар-биле керээлерни

чарган. Күрүнениң өртү органнары хоорайдан дыштанылганың 18 лагерьин дооскан. Ол лагерьлер видеохайгааралдың бот медээчизинин системин тургузуп, хайгаарал алыр-биле керээлерни Оон аңгыда 2017 чылдан бээр республикагаар «Океан», «Орленок», «Артек» уруглар делегей төптөрүнче ба «Бальзам», «Красноярск» федералдыг санаторинче уругларны дыштандырып, кадыкшылдыг дадытыр Чыл төнчүзүнге чедир дыштаныр.

90

Өөрүп четтиришкынның сөстери

Чечекмаа Куртумбаева ОНДАРНЫ таныыр-билер кижилеринден аңаа чоргаарланмас, ону хүндүлөвөс кижиле чок.

Ол дөргүл-төрелдеринин телефоннарының дугаарларын шуптузун билер, кижиле бүрүзүн байырлалдар таварыштыр байыр чедирер, оларның харылзаазының кол доңнакчызы дизе, частырыг болбас. Төрөлзирек, олут чыдын чок эрес угбавыс чоокта чаа Бүгү-россияның компьютерге хөй талазы мөөрейинге киришкеш, тиелелгелиг чанып келген деп дыңнааш, ону бичиимден тура билеримге, чоргаарланып олурдум.

Ол «Южный» микрорайонунда беш каът лифт чок бажының беш дугаар каадында чаңгыс өрээл квартирада чурттап олурар. Ол чадаларны колыскалыг кижиле та канчап дүжүп, дедир үнүп, маргылдаа, байырлал үспейн көрүп кээп турар... Чоок кижилеринин деткимчези бол-

ТИИЛЕКЧИ — ТЫВА КИЖИ

байн аан!

— Эки кижилер хөй-дүр ийин, дуңмам. Мени бо мөөрейже чоруурунга «Шын» солун редакциязы деткип, акша-төгөрик дуза херегин база парлап турду. Деткимче көргүскен кижиле бүрүзүнге черге чедир мөгөйкээсээр-дир мен. Силерниң бүзүрелиңер шынзыдып шыдапканымга аажок өөрүп тур мен, эки сеткилдиг чонум.

Меңээ берге дээрзин чажыр-бас мен, чурттап орак квартирам чаңгыс өрээл, бодум арыглары өрээлче кирип шыдавас, улус кээрге суг таарымча чогу аажок... Ынчалза-даа менден артык берге байдалда кижилер бар, кызыгаарлыг арга-шинектиг кижилер-биле ажилдап турар онза мергезилдиг кижилерниң, социал ажилдакчыларның ачызында оларның хүн бүрүде амыдыралы өң кирип турар дээрзин демдеглээри чугула.

Социал ажилдакчырын байдалда кижиле ажилдап турар болгаш, эң быжыг турум, кадыгынчалза-даа чымчак сет болуру, дидим, ынчал кээргечел болурун мер негеп турар. Ындыг болуру эвес. Ынчалза-даа Тыва социал ажилдакчылары бот ажилыныг шынчы дег эвээш эвес үениң дурд көрүп келдим. Оларның чөкөрүжү меңээ хуумда, тура кирип, шыңгыы хамаарлы холум тудунгур бол өмөк-дөмөк болуп чор — дугаалады.

Мен база оон чугаазын чып, амыдыралы берге бай таварышкан улуска деп көргүзүп чоруур социал ажилдакчыларга, оларның профессионал байырлалын таварыш Черниң бүгү каазын сөңнел Дарый АВ

Ч. Ондар волонтерлар-биле

КЫДЫРААЖЫН АЖЫТКАШ-ЛА, АЙТЫП БЭЭР

Федор Неведович бо күзүн 1927 чылдың ноябрь 1-де Сарыг-Септен үш километрге турган Макеевка дээр та төрүттүнген. Авазы ол карлыг турда чок апарган. 1942-ге 4 ажы-төл иези чок турган, оларын бодааш, адазы катеп өгленир ужурга та-шкан.

1942 чылда дайын дээш мобилизация чарлапкан. Ынчан оларның адазын болгаш улуг акызы Ефимни Ада-чурттуң дайынында келдирти берген. 1943 чылда оон бичии акызы Викторну апарган. Ачазы 1944 чылда дайынга маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган, акылары дириг-менди чуртунче эпп келгеннер. Дайын үезинде артып калган өреге бүрүзүнге дыка берге турган: план күүседир, ажилдап алган олча-ажының чартыын күрүнөге ыяап-ла дужаар. Чуртталга берге-даа болза, өг-бүлө аштавайн турган.

Федор Неведович эки өөренир чораан. Дөрт класс доозуп, номчуп, бижип, санап өөренип алган. Ол үеде ындыг кижини эртемниг дээр. Эки өөредилгези дээш ону чаңгыс звес удаа пионер лагерь баар путевка-биле шаңнап турган. Ол лагерь ам-даа ында турар, «Дубинино» ол. Ла-

герь баар путевка өрттэн хоочун ам-даа сактыр: 5 тыва акша.

1947 чылда Федор Неведович Анастасия Дмитриевна-биле өгленгеш, 64 чыл кады чурттаан, 5 ажы-төлүн эртем-билигге чедирип, бут кырынга тургузуп кааннар. 1950 чылда белеткечилер яамызының (министерство заготовок) төлээзи болуп ажилдай берген. Ол чылдарда чон үндүрүгнү боду-биле төлээр, ол дээрже тараа, зыт, дүк, сүт. Чижээ, бир өреге чыл иштинде 14 кил эътти дириг деңзизи-биле дужаар. Ол үндүрүгнү төлээ кижиге боду чыыр, Федор Неведович Чедерден тура Суг-Бажынга чедир девискээрни, оон аңгыда Кызыл хоорайның бир микрорайонун харыялап турган. Үндүрүг онаалдазының шакындыг системазы 1956 чылга чедир турган.

Белеткекчилер яамызынга ажилдап турда, ону Москва-же, билиг бедидер курстарже өөредип чоруткан. Аңаа садыг саарылганың, экономиканың, орус дылдың үндэзиннеринге өөредип турган. Хоочун ынчан диктант бижээш, чаңгыс частырыг кылыпканын ам-даа утпаан: «расстояние» деп сөске чаңгыс «с» бижип каан. Ол курстарга өөренип алган соонда Федор Неведовични Бай-Тайга кожуунче чорудупкан, аңаа белеткекчилер яамызының кожуунда даргазының орадакчызы болуп ажилдаан. Бир чыл чартык ажилдап чорда, Сүт-Хөл кожуунче учет эргелекчизи кылдыр шилчиткен. Өреге бүрүзүнде тускай агар сан ажыдып каван: кым чеже мал, аш-чем дужаар-дыр, чежезин

бергенил, ам каш арткан-дыр – шуптузун демдегеп турар.

1956 чылда МТС-ке барган, кол бухгалтерниң орадакчызы. Ийи чыл болгаш Элегес суурже чоруткан. Аңаа кол бухгалтер болуп, мырыңай 10 чыл ажилдаан. 1968 чылда ону Тываның көдээ ажыл-агый яамызынче кол саңхөө экономизи кылдыр депшиткен. Ажилдап тура ол Тываның барык бүгү суурларынга барып четкен, чүгле ийи-чаңгыс суурга барып четтикпезн.

Федор Неведович каяа-даа ажилдап тургаш, кирген документилерни бодунуң тускай кыдыраажыңга демдегеп алып чораан: документиниң дугаары, ай-хүнү, чүнүң дугайында дээрзин кыскасы-биле бижип алып. Коллегалары оон оозун билир болгаш, болганчок-ла айтыртынар, ол кыдыраажын ажыткаш-ла, айтып бээр.

1985 чылда Федор Неведович республиканың Социал хандырылга яамызынга улуг инспектор-планнакчы кылдыр ажилдап эгелээн. Ол чылдарда пенсияны бюджеттен төлөп турган, камгаладылга дадывырлары деп чүве турбаан. Ынчан пенсия кижиниң акша-шалыңының чартыыңа дең турган. Кижиниң пенсиязын санаарда сөөлгү ийи чылының ажал төлевирин көөр, азы шалыңы көвей кайы-даа беш чылды барымдаалаар турган. Пенсия планнарын районнуң хандырылга черлеринче чорудар, а Федор Неведович ниити саңхөө планын тургузуп турган.

1991 чылдың март айда Москвага Россияның Пенсия фон-

дузун тургузары-биле тургузукчу хуралды чыгган. Ынаар Тывадан Федор Неведович Черноусовту чоруткан. Москвага хурал канчаар эрткенин Федор Неведович ынчангы социал хандырылга сайыды Сергей Кировка бижип дыңнаткан. Ол-ла март айда Россияның Пенсия фондузунуң Тыва Республикада салбыры тургустунган болгаш даргазынга Александр Чанзан томуйлаткан. Федор Неведович Пенсия салбырының экономика килдизиниң начальниги турган.

Чаа ажилга бергелер база тургустунуп келген: Пенсия фондузун тургусканы-биле бүдүрүлгө, албан черлеринге тарифтер онаап каан. 90 чылдар чуртка кончуг берге турган болгаш, организациялар дүжүп каар, дадывырлар кирилдезинге бергелер туруп кээр. Банкылар-биле ажил база нарын: инкасса негелдези кириерин арай деп чедип алганнар. Акша-шалың орта үнмес, оон ужуң дадывырлар шилчиттинместеп турган. Ынчалза-даа байдал чоорту чүгээртеп, чурттуң пенсия системазы быжыгып келген.

Федор Неведович каяа-даа ажилдап чорааш, кончуг хары-салгалыг, ак сеткилдиг, улус ону хөлчөк хүндүлээр турган. Ол чүгле билиг-мергежилдиг специалист звес, биче сеткилдиг, дузааргак, эки кижиге. 89 хар ажа берип, улгадып, назылаза-даа, ол биез хевээр чиик-адак, омак-сергек. Ынчаар тудуңар-ла Федор Неведович! Бис Силерге быжыг кадыкшылды, ам-даа узун назылаарыңарны күзедивис.

Саяна МОНГУШ.

Пенсия фондузунда

МЕДЭЭЛЕРНИ – СМАРТФОН ДАМЧЫШТЫР

Амгы үеде информастыг технологияларның сайлааны шуут кайгамчык. Тывага-ла, оранчок ыш-ла, а херек кырында чүгле 15 чылдар бурунгаар (ат-р дээн уткалыг) бистиң авыска соталыг азы мо-дьдиг телефоннар хөлчөк ип эгелээн болгай. Ам үнер, барык кижиге бүрүзү ртфоннарлыг, өске-даа ильдиг херекселдерлиг турган. А ында улус колдуу ернетте коштунуп алган. ернет барда, шупту ин-формация холунда.

Россияның күрүнө албан иинден информастыг тех-нологиялар Пенсия фондузунуң мазында хөлчөк бедик иче сайзырай бергенин одум Россияның Пен-сизунуң (РПФ) Тывада рынга сес чыл бурун-а ажилдап чеде бергеш, эскерип каан мен. Ынчан информастыг технологиялар зинде ажилдап турар тарның мергежилдин, тарын дыка-ла онзазы-тар звейик мен бе. Ам а бедик деңнелче сайзы-ла TP-де ПФ Салбырының да эрттиргени «РПФ-тин оннуң ачы-дузалары» билидиг капсырылганың тырылгазы (презентация) тледи. Мобильдиг эди-он – смартфон, планшет штыр электроннуң ачы-р дугайын, оон канчаар

ажылдаарын ПФ Салбырының даргазының хүлээлгезин күүсе-дип турар Светлана Дыртык-Караевна Кенден болгаш пар-лаалга албанының удуртукчузу Саяна Адар-ооловна Монгуш журналистерге таныштырган. Аңаа шупту кожууннарның ПФ эргелелдериниң специалистери селектор видео-харылзаа дам-чыштыр киришкеннер.

Россияның Пенсия фонду-зу сайт таварыштыр көргүзүп турар электроннуң ачы-дуза-ларынга немей чаа мобильдиг капсырылганы ажилдап кири-ген. Ону дамчыштыр кижилер боттарының Пенсия фондузунда хуу агар санында кириринген медээлерни, ажил берикчизи кайы хире камгаладылга дады-вырлары шилчидип турарын дүрген болгаш эптиг көрүп ап болур, олышкаш хүлээп алыш-кынче бижидери, шынзыдылга ышкаш херек документилерни баш удур чагыдары, өске-даа электроннуң ачы-дузаны алыры белең болгаш бөдүүн апарган. Ол капсырылга халас, ону iOS (АйОс) болгаш Android (андرويد) деп баазаларда мобильдиг хе-рекселдер дамчыштыр ап болур.

Чаа капсырылганы тып алы-ры болгаш бодунуң смартфо-нунче кирип алырында берге чүве чок. Кандыг базымнары кылырыл? Бир дугаарында, бир звес iOS (АйОс) системалыг болзуңарза, мобильдиг херек-селде App Store (Эп Стор) кап-сырылганы (иконка) тып алып.

Дилээр одуруунга «ПФР» деп бижиптерге, ол үнүп кээрже, ону базыптар. Бир звес Google Play андронид баазазында болза, Play Market деп иконканы тып алгаш, база-ла дилээр черинге «ПФР» деп бижипкеш, «установить» деп кнопканы базыптар. Ийиде, кап-сырылгаже кирерде, дөрт санныг пин-кодту кирип алып. Күрүнө ачы-дузаларының порталында учет бижимелди бадыткадыр.

Бо кылдыныгларны аныктар кончуг боттандырып шыдаар. А арай улгады берген, кижиге ор-тузу назылыг кижилер Пенсия фондузунуң ачы-дузаларын электроннуң хевирге алырда, күрүнө ачы-дузаларының пор-талынга бүрүткедирде база мобильдиг чаа капсырылганы кириртирер талазы-биле ПФ Салбырының бодунга, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда бол-гаш кожууннарда Пенсия Эр-гелелдеринге чеде бергеш, ында ЕСИА операторларынга шуптузун кылдыртып ап болур. Олар күзелди-биле дузалажып бээр. Пенсия фондузунуң ачы-дузалары-биле чергелештир өске-даа күрүнө ачы-дузаларын алып аргалыг болур.

Электроннуң сервисиниң чаа капсырылгазынче кирерде пин-кодту ийи катап базар, күрүнө ачы-дузаларының порталындан логин болгаш парольду кирир. Бөдүүнчүткен азы стандарт учет бижимелин Ростелеком, МФЦ, ПФ Салбырының ЕСИА систе-мазында бүрүткел төптеринге

бадыткадып алып.

Ол дээрже информастыг ачы-дузаларның бүдүн бөлүү-дүр. Мобильдиг капсырылганың ду-зазы-биле пенсиязының, социал төлевирлерниң хемчээлин, ие капиталының дугайын, ажыглаан болза кайы хире артканын, агар санның байдалын шуптузун билип ап болур дээрзин Светлана Кен-ден чугаалап олурду. Эрткен 2016 чылда ПФ салбырынга болгаш Эргелелдериниң клиент албанна-рынга күрүнө ачы-дузалары алып дээш, чаңгыс аай ЕСИА система-зынга учет бижимелин бадытка-дырынга, катап тургустурунганга республиканың 14 323 чуртта-кчызы келген. ПФ салбырының болгаш эргелелдерниң ЕСИА хандырылгазының төптеринде 129 оператор, тускай белетке-диг специалистер ажилдап ту-рар – деп, Светлана Караевна дыңнатты.

Шынап-ла, бажыңындан үнмейн-даа азы кудумчуга, каяа-даа чорааш, кижиге бодунуң хере-глээн медээзин каш-даа шакта алыры дег эптиг чүве кайда боор. Россияның Пенсия фондузунуң сайтызында 33 электроннуң сервистер бар, электроннуң ачы-дузаның 33 хевирин ап болуру ол. А чаа мобильдиг капсырылганың эки чүвези – кижиге каяа-даа кы-лаштап чорааш, смартфон тава-рыштыр медээлерни билип алып, хүлээп алышкынга бижидер, ол шагында кээп шыдавас болза, ону өске үеже чылзыптар ийикпе азы шуут ойталап кааптып болур.

Ынчангаш пенсионерлер, ие капиталыңа сертификат ээле-ри, өске-даа күзелдиг кижилер Пенсия фондузунуң Салбырынга (101 дугаар кабинет), кожууннар-да Эргелелдерге баар болза, мобильдиг капсырылганы ки-рип бээринге дораан дузалажыр, ында операторлар шупту ужурун билир болгаш бедик мерге-жилдиг. Оон аңгыда амгы үеде база бир чугула айтырыг болза, электроннуң ачы-дуза алырының айыыл чогу. Бо талазы-биле пин-кодту силерниң бодуңардан өске кым-даа билбес, үстүнде чугааладым, дөрт санныг кодту боттарыңар чогаадып алып си-лер. Хай болуп, телефонуңу чи-дирип азы оорлаттырыпкан-даа болзуңарза, силерниң пенсия агар саныңарже өске кым-даа кирип шыдавас. Ынчангаш кам-галал бүзүрелдиг деп болур.

Кайы-бир-ле күрүнө албан черинге кижиге бодунуң үнелиг үе-шагын чидирип, узун оочур-ларга тура хүнээр байдал амгы бо сайзыраңгай информастыг технологиялар үезинде «эргиниң артышкыны» болуп бар чыдар. Шупту информацияны интернет таварыштыр электроннуң хевир-ге ап болур. Ам пенсия фондузу электроннуң ачы-дузаларын улам калбартып, смартфон, планшет таварыштыр мобильдиг капсы-рылганы киригени ол-дур. Элек-троннуң ачы-дузалары ажыглап өөренири амгы үениң байдалын-га дүжүп турары чугаажок. Ол кижилерниң үе-шагын камнап алырынга ажыктыг.

Надежда ЭРГЕП.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың девискээринге даштыкы ажилдакчыларны хаара тударының болгаш ажыглаарының айтырыгларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының составына өскерилгелер кириринин дугайында

1. 2011 чылдың ноябрь 8-те Тыва Республиканың Чазаның Даргазының №188 Чарлы-биле бадылааны Тыва Республиканың девискээринге даштыкы ажилдакчыларны хаара тударының болгаш ажыглаарының айтырыгларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының составына өскерилгелерни дараазында эдилге-биле бижи, кирир:

«Тыва Республиканың девискээринге даштыкы ажилдакчыларны хаара тударының болгаш ажыглаарының айтырыгларының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының составы:

О.Д. Натсак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы, даргазы;

Л.Ш. Тас-оол — Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыды, дарганың оралакчызы;

Б.Б. Ооржак — Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының мониторинг болгаш сайгарылга талазы-биле күрүнениң бюджет албан черинин килдис начальниги, харысалгалыг секретарь;

М. М. Догбал — Тыва Республика талазы-биле Иштики черектер яамызының экстремизмге удур демисел талазы-биле төвүнүн өпертөлээзи (дугуржулга езугаар);

Э.В. Доржу — Тыва Республикада Күрүнениң күш-ажыл инспекциязының удуртукчузу (дугуржулга езугаар);

Н.В. Дудуп — Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның миграция айтырыгларының талазы-биле килдизинин начальниги (дугуржулга езугаар);

Ш.В. Өлчейбен — Федералдыг үндүрүг албанының Тыва Республикада эргелелин удуртукчузунун оралакчызы (дугуржулга езугаар);

Ч.О. Ооржак — Тыва Республиканың Экономика яамызының индикатив эргелелин болгаш социал хөгжүлдө экономиказының килдис начальниги;

В.Б. Очур — Тыва Республиканың одалга болгаш энергетика сайыдының оралакчызы;

О.Д. Очур — Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының профессионал өөредилгениң болгаш кадрлар белеткеленин килдизинин начальниги;

А.С. Попов — Шииткел күүселдезинин федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелин кол инженер;

Р.М. Самбу-Хөө — Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар агентилелин директору;

Г.А. Сюрюн — «Тыва Республикада профэвилелдер федерациязы» девискээр каттыжышкынының даргазы.

2. Бо Чарлыкты «Эрге-хоойлу медээлеринин албан езузунун интернет-порталына» (www.pravo.gov.ru) болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунун сайтына кирир.

3. Бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирир.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2017 чылдың февраль 21
№35

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Кадык камгалал системазынга ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Тыва Республиканың «Чеди-Хөлдүн төп кожуун эмнелге» күрүнениң бюджет албан черинин кол эмчизинин организас-методиктиг ажил талазы-биле оралакчызы Надежда Кыс-ооловна МОНГАБИИГЕ тыпсыр.

Өөредилге адырынга ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың өөредилгенин алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты профессионал өөредилгениң «Кызылдың хергел кооперациязының экономика болгаш эрге-хоойлу техникуму» коммерцияга хамаарышпас автономнуг өөредилге организациязының директорунун бүдүрүлгө практиказының болгаш кижизидилге ажылының талазы-биле оралакчызы Нина Байыровна ООРЖАККА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2017 чылдың апрель 18
№88

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле шаңнаарының дугайында

Кадык камгалал системазынга хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле Тыва Республиканың кадык камгалалының «Республиканың уруглар эмнелге» күрүнениң бюджет албан черинин чаа төрүттүнген уруглар салбырының эмчи сестразы Оксана Кертик-ооловна ИРГИТТИ, Тыва Республиканың кадык камгалалының «Мөңгүн-Тайганың төп кожуун эмнелге» күрүнениң бюджет албан черинин эмчи сестразы Саглай Эрес-ооловна ОНДАРНЫ, Тыва Республиканың кадык камгалалының «Мөңгүн-Тайганың төп кожуун эмнелге» күрүнениң бюджет албан черинин эмчи сестразы Белекмаа Сарыг-ооловна САЛЧАКТЫ, Тыва Республиканың кадык камгалалының «Халдавырлыг

аарыглар эмнелге» күрүнениң бюджет албан эмчи сестразы Чечеймаа Мамай-ооловна ПАННЫ шаңнаар.

Өөредилге адырынга хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле «Кызыл хоорайның №14 ниити-билиг школазы» муниципалдыг бюджет өө албан черинин күш-культура башкызы Алексей Львович БАКАНОВСКИЙНИ шаңнаар.

Культура адырынга хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле Кызыл хоорайда өөредилгениң «Уругларның Н. Рушева атты чүүл школазы» муниципалдыг бюджет өө директорунун өөредилге ажылының талазы-биле оралакчызы Наталья Вениаминовна ГУСЕВАНЫ шаңнаар.

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы болгаш хей-ниити ажил-чорудулга дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле «Суг-кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилел» ол чарында участогунун арыглал болгаш с дурар тудугларының начальниги, Кызыл хоорай Төлээлекчилер хуралының чуртталга-коммунал агыйы, чаагайжыдылга, транспорт болгаш с талазы-биле комитетинин даргазы Роман Сергеевич ПОМАНИСОЧКИНИ шаңнаар.

Көдээ ажил-агый адырынга хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле Чаа-Хөл кожуунун Кыс-ооловны хуу дузалап ажил-агыйының баштыңы Тас-ооловны ХАНМААНЫ шаңнаар.

Албан-хүлээлгезин эрес-шудургу күүседип дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле Күрүне бүрүткеленин, кадастрның картографияның федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелин удуртукчузунун оралакчызы Елена Викторовна БЕЛЯВСКАЯНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2017 чылдың май 16
№101

Г.В. Доржуга «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Культура адырынга ачы-хавыязы болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты «В. Көк-оол национал хөгжүм-шии театры» күрүнениң бюджет черинин артизи Галина Васильевна ДОРЖУГА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2017 чылдың май 30
№105

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДАРГАЗЫНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың 2016 чылда республика бюджетинин күүселдезинин дугайында чыл отчедунун талазы-биле хей-ниити дыңнаашкыннарын эрттиреринин дугайында

2017 чылдың май 22 № 322

1999 чылдың октябрь 6-да № 184-ФХ «Россия Федерациязының субъектилеринин күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) болгаш күүсекчи органнын организастаарының ниити принциптеринин дугайында» Федералдыг хоойлунун 26.13 чүүлүнүн 6 кезээнге болгаш 2010 чылдың ноябрь 2-де № 39 ВХ-1 «Тыва Республикага бюджет чорулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 20 чүүлүнүн дүүштүр:

1. «Тыва Республиканың 2016 чылда республика бюджетинин күүселдезинин дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунун төлөвилелин Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) сайгарып көөр кылдыр хүлээп алыр.

2. Тыва Республиканың 2016 чылда республика бюджетинин күүселдезинин дугайында чыл отчедунга хамаарыштыр хей-ниити дыңнаашкыннарын 2017 чылдың июнь 8-те 10.00 шакта «Буян-Бадырғы» аалчылар бажыңының конференция залына эрттирер.

3. Тыва Республиканың 2016 чылда республика бюджетинин күүселдезинин дугайында чыл отчедун Тыва Республиканың албан езузунун

сайтына, «Интернет» медээ-телекоммуникация четкизинге (GOV.TUVA.RU) парлап үндүрер.

4. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) комитеттери 2017 чылдың май 29-ка чедир Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Саң-хөө, экономика, инвестиция политиказы болгаш сайгарлыкчы чорук талазы-биле комитетинче 2016 чылда республика бюджетинин күүселдезинге хамаарыштыр саналдарны болгаш сүмелерни кирир.

5. «Тыва Республиканың 2016 чылда республика бюджетинин күүселдезинин дугайында» Тыва Республиканың хоойлузунун төлөвилелин Тыва Республиканың Саналга палатазынче, экспертиза эрттирери-биле база төнчү түнелди бээри-биле чорудар.

6. Бо айтышкынның күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Саң-хөө, экономика, инвестиция политиказы болгаш сайгарлыкчы чорук талазы-биле комитетинге дагзыр.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы К.Т. ДАВАА.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Барыын-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын кижигүнүнүн бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадырының дугайында

2017 чылдың май 31 №7/44-7 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 8 пунктузунун «г» иштики пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Барыын-Хемчик кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кижигүн, 1954 чылда төрүттүнген, комиссияның составынага ажилдап турар

черинден депшиттирген Валентина Б. ооловна Монгуштуң бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» луннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНОВ.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛ.

ДЫҢНАДЫГ

Барыын-Хемчик болгаш Каа-Хем кожууннарның девискээр соңгулда комиссияларының кижигүннеринин бүрүн эргелеринин хуусаа бетинде доозулганы болгаш холбаштыр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы Россия Федерациязының Күрүне Думазына, Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) депутат мандаттарын хуваарына кирген кандидаттарның даңзын депшиткен политиктиг партияларга, хей-ниити каттыжышкыннарына, Барыын-Хемчик болгаш Каа-Хем кожууннарның Төлээлекчилер хуралдарына, соңгукчуларның албан хааары болгаш Каа-Хем (бадылаар эргелиг бир кижигүн) кожууннарның девискээр соңгулда комиссияларының составының кезин томуйлаарының дугайында саналдарны хүлээп алыр.

Барыын-Хемчик болгаш Каа-Хем кожууннарның девискээр соңгулда комиссияларының составынага саналдарны бо чарлалды парлаан хүнден үжөн хонгуду дургунда 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажыңы Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел. (39422) 2-10-09) деп адреске кирип болур.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

ерткен субботада, июнь 3-те, «Шынның» редакция-
га кайгамчык солун аалчы-
келген. Кымнарыл дээрге,
аның улустуң артизи На-
да Кууларовна Наксыл биле
сургуулдары Москвада Щеп-
кин театры институтунун
журналисттары-дыр. Оларны
баштай Тываның В.Көк-
оол атыг национал хөгжүм-шии
театрынын кол режиссеру Алек-
сандр-оолович Ооржак биле
театр директору Станислав
Ириль театрга чы-
гып чыгып уткуп алганнар. Ооң
Күрүнениң албан чери
«Шынның» редакциясы чалап,
ул хулээп алганы бо. Кол
режиссер Александр Шокун баш-
журналистер щепкинчилер-
айк шайны аартавышаан,

ажык, хостуг хөөрежи чугаа-
лашкан. Ужуражылганы түңнөп
тура, Александр Сан-оолович
мынчаар чугаалаан:

— Тыва театрының эң аныак
салгалы — щепкинчилерниң
чурттуң дээди өөредилге черин
дооскан чылында ужуражылга-
зы республиканың өгбө солуну
«Шынның» редакциязынга бол-
ганы анаа-ла таварылга эвес.
Ынчанга эргим щепкинчилер,
ужуражылганы «Шындан» эге-
лээн болганыңарда, силерниң
ажыл-ижиңер, амыдырал-
чуртталгаңар шын орукта, чедип
алган мергежиңер шын ши-
лилгеде болгаш тура-сорууңар
шын чүткүлдө дээрзин бадыткап
турары ол-дур. Ам чүгле чы-
мыштыг чогадыкчы ажил-ишче
шымнып кириптер, ол-ла.

«ШЫННЫҢ» ААЛЧЫЛАРЫ

Аныякпар ДЕЛЕГЕЙИ

Тускай үндүрүлгө

Директорга сөс

СТАНИСЛАВ ИРИЛЬ, ТР-
н улустуң артизи, В.Көк-
оол атыг национал хөгжүм-
шии театрынын директору:
Москваның М. Щепкин
дээди театр институтунун
журналисттарының бисте ажил-
деп келгени — тыва театр
чүлүнүн төөгүзүндө база
нагай болушкун-дур.

Истиң театрда Москва,
Санкт-Петербург, Улан-Удэ,
Якутск дээш өске-даа хоо-
арга дооскан артистер
дап турар. А бо щепкин-
чи бисте бир дугаар кээп
пары ол-дур.

Москва хоорайның төвүндө
өдөдүгө чери 1870 чылда
пругустунган алдар-аттыг,
пүг өөредилге чери-дир.
Дооскан аныак артистерниң
ары безин онзагай-ла боор
одап тур бис. Ында 92
профессор Дмитрий
Вам-даа башкылап ажил-
лаан. Аңаа бо чылын «Тыва
республиканың уран чүлүнүн
арлыг ажилдакчызы»
пүг атты тывыскан. Ол
билдингир артистер Юрий
Ирин база Федор Шалапин-
ады ажилдап чораан.

Истиң тыва чонувус ши-
чүлүңгө дыка ынак. Щеп-
кинчилер шиилерин кожууннар-
а барып көргүзөр апаар.
Аңаа аныак артистерниң
арының ойнап турар роль-
да маадырларының омур-
ин көрүкчү кижиниң сагыш-
пинге чедир ойнаарын
өдөдүр мен. Кол-ла чүүл
биле сырый холбаалыг
апаар. Чурумалдыг чараш
уртунга, оран-делегейин-
к болур.

Амыдыралга чүү-даа турар.
Артистерге бергелерге
айн, бурунгаар көрүштүг,
ады бедик ажилдаарын,
талантызын моон-даа
сайзырадырын күзээр-
н.

Бо тускай үндүрүлгөвиске солунувустуң редакциязынга
аалдап келген Тываның салым-чаянныг уруглары, В.Көк-
оол атыг национал хөгжүм-шии театрынын аныак салга-
лы — щепкинчилерниң дугайында чырыдар-дыр бис. Эргим

номчукчу! Силерниң кичээнге ийерде үндүрүлгениң 5-8-ки
арынардында курстун иези, Тываның улустуң артизи Надежда
Кууларовна Наксыл болгаш ооң сургуулдары-биле аравыста
болган ажык чугаа.

«Хөйү — чаңгызы, чаңгызы — хөйү дээш»

ҮНЕЛИГ АЖЫ-ТӨЛҮМ

• Бистиң интервьювус

Надежда Кууларов-
на сургуулдарын биске
таныштыргаш, Москвага
эрткен амыдыралының дуга-
йында чугаалап берди:

— 2013 чылда, шөлээм үе-
зинде, тыва театрының дирек-
тору Станислав Николаевич
Ириль долгааш, дыка солун
санал бар, чедип келиңер дээн.
Ол үеде Щепкин институтунун
башкылары Тывага келген
турган. Театрга чеде бердим.
Кол режиссер Алексей Кара-
оолович мени уткуп алгаш:

«Щепкинге өөренир уругларны
эдертип чоруур сен» — деп
чугаалады. Ооң мурнунда-ла
Тываның барыын кожууннар-
ынче гастрольдап чорааш,
концерттер соонда-ла театр
институтунга өөренир күзөлдүг
уругларны шилип турган бис.
Ооң түңнели эки болган. Щеп-
кин институтундан 4 башкы
келгеш, шилилгени эрттирген.
Ол дээрге РФ-тиң алдарлыг
артизи, профессор Дмитрий
Георгиевич Кознов, ооң сур-
гуулу Борис Владимирович

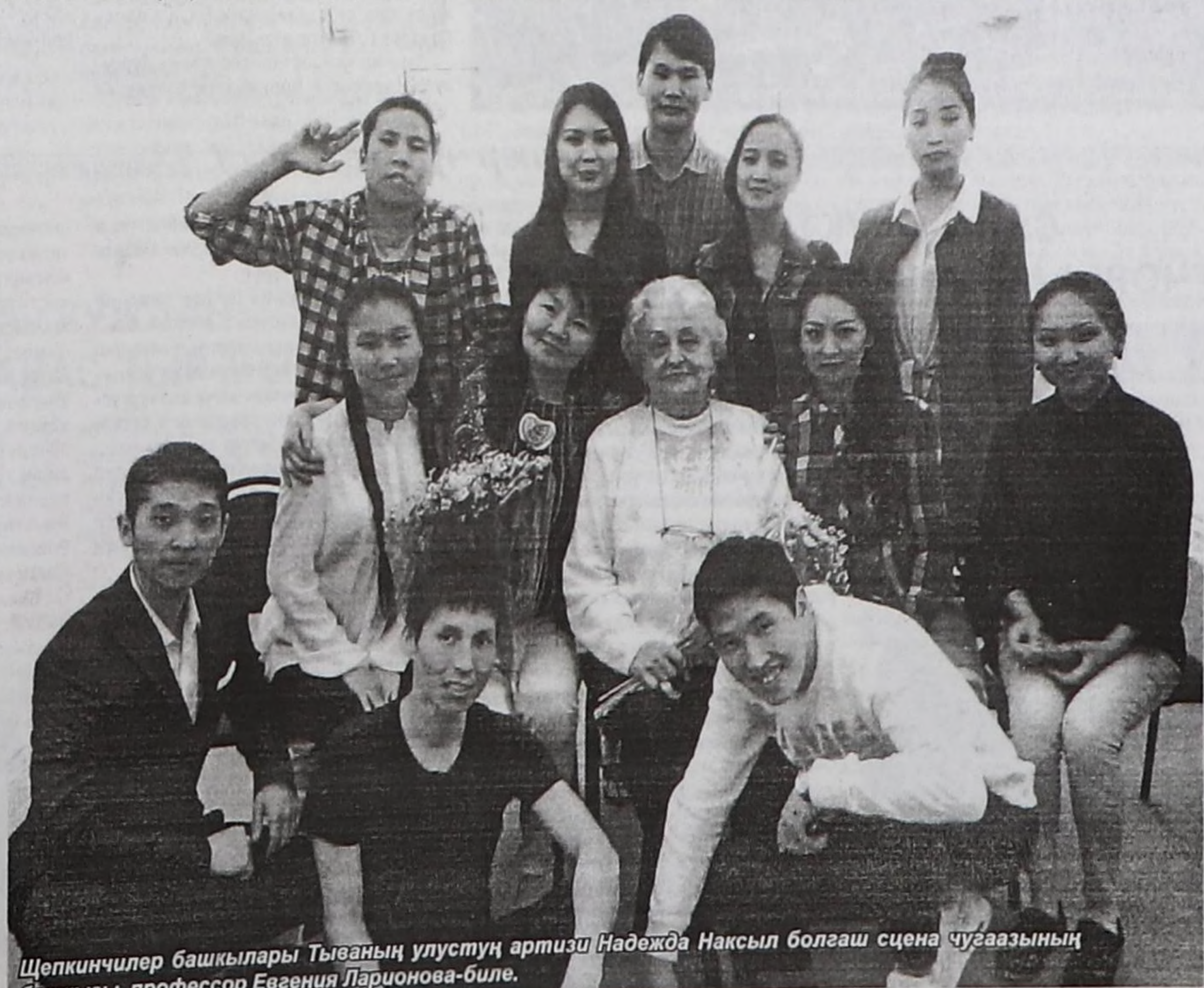
Домнин, сцена чугаазының
башкызы Елена Андреевна
Карулина база ректорнуң дуза-
лакчызы Элеонора Борисовна
Ваганова-дыр.

Хүлээнгени күштүг дээш бо-
данып эгеледим. Харысалга
улуг, берге деп чүвени билип
турдум. Москваже аътанып чо-
руур мурнунда театрының хоочун
база аныак артистерин уругларны
үдөп, арга-сүмезин бээрин дилээн
мен. Улуг хоочун артистеривис
база аныактарыныс өөренип
чоруур уруглар-биле ужуражыл-

ганы эрттиргеш, кижибүрүзү арга-
сүмезин каткаш, үдээн.

Август 26-да Абаканга ада-
иезинден уругларны хүлээнип
алдым. Бир-ле дугаарында уруг-
ларны чурум-сагылгага өөредип
эгелээн мен: «Бистиң артывыста
Тыва бар. Силерниң кайыңар-
даа чурум үүлгедипсе, шупту ты-
валар багай дээр» деп патриотчу
кижизидилгеден эгелээн мен.
Бодум-даа өске черге чорааш,
үргүлчү тыва мен деп боданып
чоруур мен.

(Уланчызы 6-гы арында)

Щепкинчилер башкылары Тываның улустуң артизи Надежда Наксыл болгаш сцена чугаазының
башкызы, профессор Евгения Ларионова-биле.

ҮНЕЛИГ АЖЫ-ТӨЛҮМ

• Бистиң интервьюс

(Төңүзү. Эгези 5-ки арында).

Москвага Ярославль вокзалына Тывага кээп чораан башкылар поездиден бисти уткуп алды. Институттун Тверская-Ямская кудумчузунда хей-ниити чурттап бажыңыңа уругларым-биле чурттап кириптивис. Сентябрь 1-ниң хүнү улуг хүн таваржы берген. Бир-ле дугаарында Москвада Щепкин училищезиниң бирги доозукчузу, Бичи театрың алдарлыг артизи Мария Ермолова аттыг музейге чедирдим. Мээң дыка ынак музейим чүве. Сентябрь 2-де чаа өөредилге чылының байырлыг ажыдышкыны болган. Щепкин институтунуң девис-кээри чайгы үеде көктүг-шыктыг, дыка чараш. Казахстанның, Якутияның, Алтайның, Удмуртияның дээш өске-даа республикаларның алдарлыг артизи Дмитрий Георгиевич Козновтун курузу болган бис. Ында кандыг-даа нацияның уруглары Соломинниң, Ключевтиң, Драгуновтун курстарында өөренип турар.

Бирги курска дендии-ле берге турду. Маңнап-маңнап, могап-шылаан келгеш, орунче чыда дүжер мен. «Мен чүү дээш бээр келген мен, түр че, түр» деп бодумну албадар турдум. Чаныксаар, чуртум сактыр кижилер болдум. Интернет

өөренип алгаш, ооң-биле чаныксаан сеткилимни оожургадып алып апарган мен. А уругларымны: «Чаныксап тур силер бе?» — дээримге, шупту «Чок» дээр болган. Оларымның аразында кандыг-даа аажы чаңныг кижилер бар. Орус дыл-даа эки билбес, Сергей Есенин шүлүкчүнү-даа танывас уруглар турду. Бай-Тайга, Өвүр, Эрзин, Каа-Хем, Бий-Хем, Улуг-Хемден шилиттинген уруглар-дыр. «Шилиттинген кижиниң үүлөзи аар боор. Ынчангаш чүгле ажилдаар, ажилдаар база катап ажалдаар. Чаялганы сайзырадып ажалдавас болза, хей» деп, чагып-сургап-ла турар мен. «Улуг мегалоплис хоорай-дыр, ылаңгыя кыс уругларны дыка чолдак юбка, шорты чүвүр кетпелер» деп-даа чагып турдум. Езулуг хей ажы-төлдүг ие ышкаш мен. Сумкамда «Мезим форте», «Анальгин» дээш шупту эмнер чоруур. Уругларымның ишти-даа, бажы-даа аарый бээрлер. Бир катап Шораанниң эди изээн чыдыр-ла. Дагаа эди-биле мүн хайындыргаш, аартадып тургаш, сегидип алган мен. Шылгалдалар үезинде уругларымга аш-чем хайындырбышаан, белеткенип кириптер бис. Дыштаныр хуннерде хоорайлаарда өдүрөктер дег шуужуп-ла каар бис. Метрога келгенивис-

Институттун башкылары (солагай таладан) ректорнуң чызы Э.Б. Ваганова, профессор, курстун удуртукчузу Д.Г. Кознов, суул А. Салчак, филология эртемниң доктору, орус дыл башкы Г.А. Гладкова, курстун иези Н.К. Наксыл болгаш грим башкызы Н.А. ...

те, «Дүргээн!» — деп кускуннаарымга, соомдан маңажып-ла каарлар. Бир дугаар сорулгам — озалдавас, кичээл үспес. Хүндүлээчел боорун, улугну улуг, бичени биче деп чоруур деп сургаар мен. Бодумнуң ажы-төлүмнү безин өөренип турда ынчаар карактаваан боор мен.

Октябрь айда Москваның бүгү театр институттарының Арбатта Актерлар бажыңыңа чыгыжы болур чаңчыл бар. Аңаа бистиң оюн-көргүзүүвүстү сураглыг кино артистери Константин Райкин, Ирина Мирошниченко, Леонид Ярмольник көргөш, туруп келгеш, адыш часкап турдулар. Ол концертке кеткен национал идик-хевивисти театрың директору Станислав Николаевич Ириль Тывадан чорудуп бергени биске дыка улуг деткимче болган. Дөрт чыл дургузунда Москвага Тыва Чазактың эрттирип турар хемчеглеринге, чыыштарыңа шуптузунга оюн-көргүзүүвүс бараалгадып келдивис.

Щепкин институтунуң төөгүзүндө мындыг куратор башкы черле турбаан деп-даа мактадып турдум. Дөрт үнелиг чылымны сценага эрттирбээнимге чамдыкта хомудаар мен. Ынчалза-даа азыраан ажы-төлүм меңээ үнелиг.

Диплом ажылдарымыс Джером Дэвид Сэлинджерниң «Тараалыг шөлде, тамы эриинде» («Над пропастью во ржи»), Юджин О'Нилдиң «Халыынныгынакшыл» («Любовь под вязами»), Р. Киплингтиң тоожуздан Владислав Сташинскийниң «Маугли» деп шиилерин база Класс-Концерт белеткеп алдымыс.

Түңнел концерттивиске 4 чыл дургузунда өөрөнгөн биливисти чонувуска

Дж. Сэлинджер «Тараалыг шөлде, тамы эриинде» деп шиилдерин көргүзүп. Холдэн Колл Шораан Кужаан, Фибби — Айда Иргит.

бараалгадыр бис. «Эң-не кол ш — тыва кижиниң кулаа дыыжы, ы чаңгыс-даа сөс хажыдар болза, деп, өөреникчилеримни чагып-л мен. Алды уруг кызыл дипло өөредилгезин доосту. Ол база м чедишким деп бодаар мен. А «Хөйү — чаңгызы, чаңгызы — хөйү деп кыйгырыг-биле ажилдап кирип

Алдынай чугаал

В. Сташинский «Маугли» деп шиилден көргүзүп. Балу — Чылгычы Даваа.

Доозукчулар чугаалап тур

Сайлык СҮКТЕРМАА: "ЧОРГААРЛАНМАС АРГАВЫС ЧОК"

— Улуг-Хем кожууннуң Арыг-Бажы суурунга төрүттүнген мен. Ада-иемниң кайызы-даа Культура бажыңының ажилдакчылары болганындан-на боор, бичимден тура-ла шиилер, солун оюн-көргүзүлгелер көрүп өзүп келген болгаш, уран чүүлге

чашкы үемде-ле сундуга берген мен. Элээди үелеримде кожуун чергелиг концерттерге, «Даңгына», «Хамнаарак» дээн ышкаш мөөрейлерге кижиринге, ырлаарыңа, самнаарыңа ынак турган мен.

Школаны дооскан соонда, Кызылдың А. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжинче өөренип кирип алган мен. Колледжити доозуп турар чылымда даай-авам Москваның М.С. Щепкин аттыг театр институтунче сургуулдар чыып турарын дыңнаткаш, ынаар кирип алырын саналдаан. Апрель айда В.Ш. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрыңа болган көрүлдөгө барып, шылгалдалар дужаап турдум. Ооң соонда театрың кол режиссерунуң чагыс-сүмезин ап, ай санында-ла болуп турган көрүлделерге барып, шылгалдаларны дужаап алгаш, өөрүм-биле кады өөренип чоруурунга белеткенип кирипкен мен.

Эң-не баштай Москва хоорайга чеде бергеш, агаар-бойдузунуң бир тускай аажызыңа чаңчыгып чадап турган бис. Часкы, күскү үелерде ай-айы-биле бүргеп кээр, ийи-үш хонук дургузунда-даа чаас чаар. Эгезинде черле мунгаранчыы дегет, дыка чаныксаар турдум. Оон чоорту

өөрени берген мен. Чогум чайгы үеде аңаа ында-хааа бүргээр дээрден башка, улуг кезинде аяс турар.

Институтка бир-ле дугаар өөренип чеде берген хүнүвүстен эгелеп-ле башкылар бисти шын алдынарыңа өөредип эгелей бергеннер. Бирги кичээлде шупту-вуска сандайны шимээн чокка эде тургускаш, ооң кырыңа хөнү олурарыңа, ооргомойнун дорт тудуп билер кылдыр дээш оон-даа өске корум-чурумга өөредип турганнар. Эгезинде ол ышкаш бөдүүн даалгаларны күүседири безин дыка берге болур чоржук. Чоорту чайгаар-ла чаңчыга берген бис.

Бирги курска өөренип турувуста башкылар бистерге оюннар ойнадыр турган. Бис амырап: «Магалыг чүве-дир аа» дижи, өөрүп-хөглөп, сула чаңнап ойнап турувуста, башкыларымыс бистиң аравыста кижилер бүрүзүнүң аажы-чаңын кыдыындан бүдүү хайгаарап, кымның кандыг бүдүштүүн билип алып дээш хынап, өөренип көрүп турганың чүгле сөөлүндө билген бис.

М.С. Щепкин аттыг институтка дөрт чылдың дургузунда делегей шиилериниң хөй-хөй үзүндүлериңе, аңгы-аңгы рольдарыңа ойнап, артист кижиниң мергежилинге хамааржыр бүгү-ле чүүлдү өөренип турдувус. Институттан дашкаар Москва хоорайга-болган культурлуг хемчеглерге, концерттерге кирип, тыва тоолдарны,

шиилерни бараалгадып, тыва үндезин культуразың, уран чүүл чоннарга таныштырып турган бис. институт Бичи театрың школ хамааржып турар болгаш, ук тешиилерин үспейн, шуптузун көргө гарып өөренир турдувус. А 2015 Улуг театрга Елена Обращованың адыңа тураскааткан сактыышкылыңа» барып чордувус. Елена Обращов дириг тургаш, мындыг улуг «Бал» рерин күзеп чораан. Сураглыг артист мөчээзинден бээр бир чыл эрт Россияның эң-не улуг театрыңа балга киржир аас-кежиктиг болган.

Бичи театрың артистери — б институттун башкылары. Олар аразында бүгү Россияда адыс билдингир артистер звээш эвес. Ч «Ворониннер» деп хөй сериялыг фильмде Ворониннерниң өг-бүлө ачазының ролюн ойнап турар артист — Борис Владимирович Ключев бис институттун профессору. Ындыг арга-дуржулгалыг кино болгаш артистери бистерге арга-дуржулгакыды, өөредип турганыңа чоргаармас аргавыс чок.

М.С. Щепкин аттыг театр институт доозуп алганымга өөрүп, бодумну а аас-кежиктиг деп санаар-дыр мен. дооскан мергежилем аайы-биле театрда ажилдап кириптер мен.

Хемермаа САЙЗАН-ООЛ: "МЕҢЭЭ УЛУГ ААС-КЕЖИК-ТИР"

Чая-Хөл кожуунун төвү Чая-Хөл төрүттүнген мен. Чашкы үемде эрте-ле чугаам үнүп келгенин, визорда ырлап-шоорлаан, танцы-самнан артистерни өттүнүп, оларга кележиксээр турганымны ада-иём алаар улус. Ону мен кайын сактыр мен... Чажым дүгүн чараштыр өрүп ш, ыраажылар-биле деңге ырлап, алап ойнаарына ынак турганымны сактып-сактып, бо-ла чугаалап ораар. Бодум бичимден-не өске кым-даа чүглө артист болуксаар турган мен. 2013 чылда Кызылдың 9 дугаар школа-он бирги класска өөренип турумда, аль айда школавыстың ханаларына Щепкин аттыг театр институтунга кир күзөлдиг уруглар, оолдар чыып деп чарлалдар тыптып келген. Ол менээ «Ынаар дужаап кирер» деп күзөлтүп келзе-даа, баштай ынаар ындан дидинмейн турган мен. Ооң да чаңгыс школада өөренип турар уруг аңаа барып шылгалдалар дуртурганын чугаалаарга, ол эжимден канчап турганын, негелделерин улай айтырып алгаш, дараазында айда болган шилилдеге чеде берген Театрның кол режиссеру Алексей Оолович Ооржактың берген чагыгын шигээдип ап, ай санында бо-турган шилилделерге катап-катап тургаш, шылгалдаларны дужаап ымга доо эрзэн мен.

Шораан КУЖААН: "ХАРААДАВАС-ТЫР МЕН"

1994 чылдың декабрь 5-те Бай-Тайга мунуң Тээли суурга төрүттүнген мен.

телевизордан азы кинолардан Москваны көөрүмге, аяс дээрлиг кылдыр көстүп, агаар-бойдузу бистиң Тывада ышкаш сагындырар турган. А херек кырында Москвага бүргөп-ле турар, бүргөп-ле турар. Чаас чаап-ла турар. Хүннү кижжи хаая көөр, ундаранчы аттыг. Ынчалза-даа улуг хоорайны сонугуугаар дээш, чанык-савас турган мен.

Институтка чаа өөренип кирген чүү-даа билбес улуска эгезинде дыка берге турган. Ынчалза-даа улуг курстар уруглары арга-сүмезин кадып, биске дузалажып турганнар. Бистиң институттун сургуулдары чеже-даа аңгы-аңгы чоннарның уруглары болза, дыка найыралдыг. Өөредилге черинге каржып эрткен кижжи бүрүзү таныыр-танывазы-даа улузубиле ыяап-ла мендилежир чаңылдыг. Дөрт чыл дургузунда Москва хоорайның аңгы-аңгы университеттеринге, академияларынга, училищелеринге чорааш, ындыг чүве эскербзэн мен. Ол өөредилге черлеринде улус чүглө таныыр, билир кижилери-биле мендилежир чоржук. Ынчангаш чүглө щепкинчилерде ындыг чаагай чаңыл бар деп бодаар-дыр мен.

Башкылар бистерге шииңиң маадырларының омур-хевирин, аажы-чаңын ол-ла хевээр кылдыр күүседиринге өөредип, делегей шиилериниң үзүндүлеринге ойнадып турган. Артист кижжи чүглө режиссерга чагыртыр эвес, бодунуң ойнаар маадырының бүдүш чаңын, сагыш-сеткилин, чугаа-домаан хандыр сайгарып, ук маадырның кайы үеде канчаар чурттап чораанын өөренип, боду кезээде чогаадыкчы дилээшкенин чоруур. Хостуг үевисте хоорай иштинге азы каяа-даа чорааш, боттарывыстың ойнаар маадырлары-выска дөмей кижилерни көвей улус аразындан дилеп тыпкаш, оларның шимчээшкенин, канчаар кылаштаарын дээш өске-даа онзагай талаларын шигээдип ап чоруур бис. Бо хайгааралдар шииңиң маадырының алыс омур-хевирин, сеткил-хөөнүн көрүкчүлерге чоок кылдыр ойнаарына биске чиик болур. Бо-ла бүгүге болгаш оон-даа өске чүүлдерге башкыларывыс бисти өөредип турган.

Дээди театр институтун доозуп алгаш, чанып келирге, дыка өөрүнчүг-дүр. Бодум артист болур мергежилге бүгү бодумдан, сеткилимден бердинген болгаш дыка ынак мен. Театрга ажилдап, улус-чонга бараан болуру дээрге, меңээ дыка улуг аас-кежик-тир.

2013 чылда Тээли ортумаа школазын дооскаш, улаштыр Москваның Щепкин аттыг театрның дээди өөредилге черинге өөренип киргеш, ону каш-ла хонук бурунгаар кызыл дипломнуг доостум.

Авамны Шеңне Чайлаг-ооловна Кужаан дээр. Ол «Бай-Тайга» кожуун солунунуң кол редактору, журналист кижжи. Ачам Казылган Дандар-оолович Кужаан Кызыл хоорайда ажилдап, чурттап чоруур. Бодумдан бичии дуңмам Чайыр Владивостоктуң федералдыг университетиниң физика-информатика факультетинде өөренип турар.

Артист болур мен деп черле бодавайн-даа чораан мен. Повар азы психолог-даа болуксаар турдум. Угбаларым мени бичии тургаш кыс, эзирик, кырган улус болгаш семис даргаларның кылаштаарын өттүнер дээр. Ынчангаш-ла ындыг боор мен, школага уран чүүл көрүлделеринге бичии сценажыткан көргүзүлгелерге ойнаар турган мен. Чогум ырлаарым шоолуг эвес. Щепкин аттыг театр институтунда

анаа шенеп көөр-дүр дээш шылгалдалар дужаагаш, кире берген мен. Аңаа өөрениримге дыка солун болган. Ынаар кирип алганымга хараадавас-тыр мен. Ынчалза-даа мээң чедип алган мергежилем берге болгаш харысалгалыг мергежил-дир.

Студент апаргыжемге чедир чуртталгамда чаңгыс-даа шии көрбзэн мен. Театрның чүглө даштын көөр турдум. Ынчангаш театр чүглө найысылалга эвес, а кожуун төптеринге база турган болза деп бодаар-дыр мен.

Хөгжүм-шии театрындан Тываның төөгүзүн билип, көрүп ап болур-дур. Кандыг-даа нацияның кижизи бир дугаарында бодунуң чонунуң төөгүзүн, культуразын, чаңылдарын билир ужурулуг. Ынчангаш мен барымдаалыг кинолар тырттырыксаар-дыр мен. Номнарда, архивтерде Тыва дугайында материалдар хөй-дүр. Өгбелеривистиң төөгү чугаалары, тоолдары-даа бар-дыр. Өзүп ораар салгалга Тываның төөгүзүн кино таварыштыр көргүзүксээр-дир мен. Сорулгамны чедип алыр дээш, билимни ам-даа сайзырадыр мен.

Аныяктарга эки өөренирин, эртем-билигге «холтак» болурун күзээр-дир

мен. Амыдыралдың кадык омур-хевиринге чурттап, арага ишпес, таакпы тыртпазын күзээр-дир мен. Бистерниң, щепкинчилерниң, аразында арагалаар, таакпылаар кижжи чок.

Оон аңгыда төрзэн черивистиң бойдузун камгалаарын, аңаа ынак болурун чагыксаар мен. Хемнер-хөлдериристи, арга-арывысты, долгандыр турар девискээриристи бохталдырып, хирлендирбейн, арыг-сигип тудар ужурулуг бис. Тывадан дашкаар аян-чоруктан кылып көрүңер даан, ынчан бистиң черивистиң кайы хире чаражын эскерип билип, үнелей бээр силер.

Херээжен улусту, авазын, кыс эжин хүндүлээрин база күзедим. Мээң ынак эжим Москвада, бо чылын чаа таныжып алган мен. Москвага ортумаа өөредилге черин кызыл диплом-биле дооскаш, улаштыр Россияның улус ажил-агый академиясында өөренип турар. Адын адавас мен (Каттырар).

Мээң эртем-билиг чедип алырымга дузалажып, хүн бүрүде деткип, сагыш човап чораан авамга, угбаларымга база мени хөй-хөй эки чүүлдерге өөредип-кижизиткен башкыларымга өөрүп четтиргенимни илередир-дир мен.

Ачыты САЛЧАК: "САЛДАРЫ УЛУГ"

— Каа-Хем кожуунуң Көк-Хаак суурга 1991 чылдың февраль 19-та төрүттүнген мен.

2009 чылда Көк-Хаак ортумаа школазын дооскаш, Кызылдың А.Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжиниң вокал уран чүүлү салбырынче кирип алган мен. Ук колледжи 2013 чылда дооскаш, улаштыр Москваның М.С.Щепкин аттыг дээди өөредилге чериниң драма болгаш кино артизи болур салбырынче кирдим.

Бичимден-не ырлаарына ынак мен. Угба, акыларым мени даң бажында хүн үнер билек тура халааш, бажынывыстың чанында чодураа ыяжының кырыныче үне бергеш, удуп чыткан улусту оттур ырлаар дээр. Улгады берген кожаларывыс, өгбелеривис мени "Чодураа кырында айлаң кушкаш ырлап эгелзэн" дижип чаптаар турган. Сыгыртырынга база ынак мен. Тывага болуп эртип турган Бүгү-делегей чергелиг Хөөмей симпозиумунуң дөрт дакпыр лауреады мен. Бо чылын август айда болур симпозиумга база киржир мен. Колледже мени сыгыртып өөреткен башкым — Айбек Ондар.

Ада-иём бөдүүн ажилчын улус. Авам — Зоя Салчак бүгү назынында саанчылап, ачам — Маадыр Сарыглар канчакчылап ажилдап чорааннар. Оларның кайызы-даа амгы үеде бистиң аравыста чок. Кады төрзэн ийи угбалыг, бир акылыг, угбаларымның уруглары — алды дуңмалыг мен.

Москвадан келгеш, суурумга барып четтикпедим. Национал хөгжүм-шии театрынга көргүзөр бирги шиивиске белеткенип эгеледивис. Режиссер башкывыс Людмила Новикова. Юджин О' Нилдин "Халынынны ынакшыл" деп шиизин июнь

15-те көргүзөр бис. Ында 76 харлыг, 3 оолдуг, 35 харлыг аныяк кадайлыг фермер ашактың ролун ойнап турар мен. Кончуг каржы-дошкун, оолдарын аажок шыңгы кижизидип турар ашак. Ооң кылажын, аажы-чаңын, сагыш-сеткилин көрүкчүлерге чедирери берге-ле. Ынчалза-даа бо роль меңээ актержу чаа аждыдышкынны берген. Ролумга ынак мен. Үшкү шиивис "Маугли" июнь 19-та болур. Ында база шыңгы Шер-Ханны ойнап турар мен. Черле каржы азы тенек рольдарга ойнаар-дыр мен.

Июнь 24-тен бээр чанар мен. Чуртумда улузумну сактып, көрүксей бердим. Баргаш баштай оларның-биле чартык шак ишти чугаалашкаш, оон бир шак иштинде концерт көргүзөр планым мен.

Москвага өөренип тургаш тыва студентилер аразына эртип турган культурлуг хемчеглерге щепкинчилер доктаамал киржип турдуvus. Студент чылдарым база Москва хоорай мээң ниити билим делгемчиинге, культурам бедииринге улуг ужуру-дузалыг болган.

Келир үеде сорулгам — шииге ойнаар быжыг актер болуру. Кызылга бажың тудуп алгаш, таныжым кыс-биле чурттаар, дөрт хире ажи-төлдүг боор. (Каттырар). Ооң адын амдызында адавас мен. Москвада дээди өөредилге черин келир чылын доозар кижжи. Келир үеде уругларым авазы эжимге шынчы, ынак боор мен. Өзүп ораар дуңмаларымга үлегер боор, оларны чагып сургаар, эртем-билиг чедип алырынга дузалажыр. Голливудче, Лос-Анджелесче база барыксаар мен.

Үе-черге аныяк эш-өөрүмге тыва дылын утпазын, ону камнаарын, тыва кижжи мен деп национал чоргааралдыг болурун, арага-дарыже, кара таакпыже сундулавазын чагыыр-дыр мен. Бистиң щепкинчилерниң шуптузу таакпы-даа тыртпас, арага-даа ишпес бис. Чүглө Чаа чылда "Шампанскоени" Улуг чуртуvus Президентизи В.В. Путин-биле кады көдүрүп каар турдуvus.

Оон аңгыда Кызыл хоорайывыс моон-даа чараш кылдыр сайзыраарын, аныяк-өскөн чараш кылдыр боттарын алдынып чоруурун, республикадан дашкаар хоорайларга эртем чедип алган эш-өөрүмнүң Тывазына кээп ажилдаарын күзээр-дир мен.

Чугаамның төнчүзүнде мени өөредип каан башкыларымга, чырык черге мени чаяап, төрүп каан авамга (амгы үеде чок-даа болза) өөрүп четтиргенимни илередир-дир мен.

ДООЗУКЧУЛАР ЧУГААЛАП ТУР

Өнөр КЫЗЫЛ-ООЛ: “ТЫВА ДЫЛДА ОЙНАП ТУРАР БИС”

— Мен 1992 чылда Өвүнүн Хандагайтыга төрүттүндүм. А чогуу өскөн черим Тес-Хемниң Ак-Чыраа сууру. Маңаа 1-ден 4 класска чедир өөрөнгөш, чурулгага салым-чаянның боорумга авам, даай-авам сүмөлөшкөш, Кызылда уругларның уран чүүл школазынга кирип каан. Бо школаның чурулга салбырынга 5 класстан эгелээш 9 классты дооскуже өөрөндүм. Оон Ак-Чыраага чанып келгөш, 10-11 классты улаштыр өөрөнгөш, Кызылдың 10 дугаар профессионал училищезинге реклама агентизи мергежилге өөренири-биле кирип алдым. Маңаа ийи ай өөренип чорумда шериг албан-хүлээлге эрттирери-биле келди-ришкин бирик келген. Өөренип турган черимден академиктиг шөлээ бээр, бир чыл иштинде шериг албан-хүлээлгезин эртирип каапкаш, 2012 чылда халажып чанып кээримге, өөренип турган училищем техникум апарган болган. Улаштыр бир чыл өөрөнгөш, техникумну доозуп алдым.

Ол-ла чылын апрельде Москваның Щепкин аттыг театр институтунче өөренир күзелдиг анык оолдар, кыстарны көрүлдө шилилдеге келиринче чалаанын интернеттен номчааш, шенеп көөр-дүр дээш чеде бердим. Виктор Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының кол режиссеру Алексей Ооржак баштаан хүлээп алышкын комиссиязынга ээлчээм манап алгаш, кире бердим. Комиссияның кежигүннери мээң документи-биле таныжып олулар аразында, Алексей Кара-оолович: “Че, чүнү белеткеп алгаш келдиң?” — деп айтырды. Ыры билбес мен дээр эвес, кожамыктап ырлап бердим. “Эки-дир, ам танцы-самдан көргүзүптер сен бе” — дээр, анык кыс-биле танчылап турар кылдыр сагыжымга чурупкаш, вальстаан улус өттүнүп дескинип, аай-дедир эстедип, шимчээшкннерин часпазын бодап самнап тур мен. “Эки-дир, болзун” — дээр, амырап соксап кааш турумда, “амдызында ола, дараазында каян келирин дыңнадыптар бис” — дээн, чана берген мен.

Оон июль айның орту чедип турда Москвадан институттун башкылары чедип келген деп дыңнаткан. Өөренир күзелдиг 20 хире кижини шылгааш, 13 кижини шилип ап, күзүн өөренип чедип келири-биле чалаан.

Август төнчүзүндө Кызылга чыгып алгаш, удуртукчуус ТР-ниң алдарлыг артизи Надежда Кууларовна Наксылга баштадып алгаш, Москваже чорупкан бис. Чеде бээривиске ниити чуртталга бажыңыга чурттадып каан. Тывадан аңгыда көрей, марий, орус омактыг оолдар, уруглар бар. Бистиң бөлүүвүстен менден өске шериг албаны эрттирген кижичок болган. Ынчангаш мени бөлүктүн старостазы кылып каан. Барган 13 оолдар, уруглардан 11 кижидоозуп келгенивис бо.

Өөренип турган үевиште онзалап демдеглексепп каап турарым чүүл дээр, бо өөрөдиге черинге национал студияларның дылын хевээр арттырганын болгаш чүгле артист кижиниң мергежилинге херек теоретиктиг билиглерни берип, практикага быжыглап турарын үнелээн бис. Шиилерни орус дылга ойнанар деп черле албадавас. Орус дылдан удуртукчуус Надежда Кууларовна очулдуруп каарга, тыва дылга ойнап тур бис. Чижээ, американ чогаалчы Д.Сэлинджерниң “Тараалыг шөлде, тамы эринде”, Юджин О. Нилдин “Халыыныг ынакшыл” деп шиилерин болгаш Р. Киплингнин “Маугли” деп чогаалыга үндезилеп, Владислав Сташинскийниң бижи каан шии-мюзиклин тыва дылда ойнап турар бис. Тыва улустун аас чогаалындан “Каң-кысты” профессор башкыларывыс Е.Ларионова, Е. Карулианың тургусканы-биле ойнап турдувус. Шиилерни тургускан режиссерлар, профессор башкыларывыс-даа ук чогаалдарны шээжи-биле билир болгаш ындыг ыйнаан, бистиң шимчээшкннеривисти көрүп үнелеп турду. Түнелинде 3-кү курска Национал театрлар аразының фестивалында Дээди шаңналын ап, 4-кү курска Р. Киплингнин “Маугли” шии-мюзикли ойнааш база Дээди шаңналга төлөтүп болдувус.

Ужуражылгавыс төнчүзүндө чугаалап каар бодаан чүвөм чүл дээр, эрткен чылын 3-кү курсту дооскаш, Класс-Концерттиг Тывага аалдап кээривиске тыва чонувус дыка эки уткуп алган, көрүкчүлөр-даа хөй болган. Ам бо удаада солун концерт, шиилеривисти июнь 8-те би-чи театрда, а июнь 15, 19, 23 хүннеринде В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга көргүзөр бис. Ынчангаш хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугарывысты, эш-өөрүвүстү кээп көөрүнче чаладывыс.

СУРГУУЛДАРНЫҢ АМЫДЫРАЛЫ ФОТО-МЕДЭЭЛЕР

1. «Халыыныг ынакшыл» деп диплом ши. Абби Лапчар, Эбин — Өнөр Кызыл-оол.

2. Актер мергежилниң кичээлинде ойнап турган «Кадайлангышкыны» деп шииден үзүндүдө Шораан Кужа Монгуш болгаш Надя Салчак.

3. Сургуулдар Сайлык Сүктермаа (мурнунда) Айдыз испан танцыны күүседип тур.

ДООЗУКЧУЛАР ЧАЛАП ТУР

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕАТР РЕСПУБЛИКИ ТЫВА ИМ. В.КОК-ООЛА

ВЫСШЕЕ ТЕАТРАЛЬНОЕ УЧИЛИЩЕ (ИНСТИТУТ)
имени М.С. Щепкина
при Государственном академическом Малом театре России

ДИПЛОМНЫЕ РАБОТЫ ВЫПУСКНИКОВ ТУВИНСКОЙ СТУДИИ

8 июня
в 19 ч.

Джером Дэвид СЭЛИНДЖЕР
НАД ПРОПАСТЬЮ ВО РЖИ

15 июня
в 19 ч.

Юджин О'НИЛ
ЛЮБОВЬ ПОД ВЯЗАМИ

19 июня
в 19 ч.

Владислав СТАШИНСКИЙ
МАУГЛИ
по мотивам повести Р.КИПЛИНГА

23 июня
в 19 ч.

КЛАСС-КОНЦЕРТ

Касса театра тел: 8 (394-22) 2-11-41

Москваның М.Щепкин аттыг дээди театр институтунун доозукчуларынга тураскааткан арыннарны Александр ШОЮН, Светлана ООРЖАК, Даш-оол МОНГУШ, Алдынай СОЯ Эрес КОЛ белеткээр.

Чүс-чүс чылдар эртсе-даа

«ПУШКИН БАЛЫ»

«Пушкин балының кадыны»
Е.Ооржак.

фондузундан А. Пушкиннің чогаалдарына орус, тыва, англи, француз база немец дылдарда үндүрүлгелерни делгээн.

Кежээниң бир онзагай кезээ — «Пушкин балының кадыны» деп мөөрей. Аңаа шупту күзүлдиг херээжен чон киришкен. Эң-не чараш идик-хеп база чогаалчының бир-ле тоолун азы шүлүүн күүседиринге мөөрейлешкеннер. Киришкен кадыннар аразындан В.Көк-оол аттыг национал театрының артизи Елена Ооржак тергидизен.

Совет үелерде А.С. Пушкиннің төрүттүнген хүнүн Поэзия хүнү кылдыр эрттирип турган болза, 1998 чылдан тура РФ-тиң Президентизиниң Чарлы-биле күрүнө байырлалы — «Россияның Пушкин хүнү» кылдыр чарлаан.

Алдынай СОЯН.
Эрес КОЛДУҢ

тырттырган чуруктары.

Пушкинниң ролюнда О. Монгуш.

Идепкейлиг хоочуннар.

ҮЛЕГЕРИН КӨРГҮСКЕН

Хоорайның кандыг-даа культура-массалыг хейниити ажилдарына хоочуннар эң-не идепкейлиг, көскү черде.

Пушкин балында уран чүүлдүң хореография талазының хоочуну Валентина Ооржак овна Куулар кыска үениң дургузунда 19 вектиң «Менует» хевириниң бал вальстарын 60-80 хар аразында хоочуннар (дама, кавалерлерге) дыка чараштыр өөреткенин көрүкчүлөр магадаан. Чаптанчыгларын чүү дээр! Париктерлиг, арын-бажын гримнээн. 19-ку чүс чылга дүүштүр кеттинип, каастаныры амыр звес болгай. Олар кымнарыл дize, Любовь Биче-оол, Надежда Оюн, Татьяна, Борис Ооржактар, Вера, Владимир Сереннер, Надежда Дамбыл, Биче-кыс Дон-

гак, Чечек Монгуш, Елизавета Саая-дыр.

Тоолдардан Полина Монгуш «Балыкчы болгаш алдын балыкты» күүсеткен. Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Ольга Дамдын биле ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Чечек Монгуш А. Пушкинниң «Узник» деп шүлүүнге ырыны ийи аңгы үнге кончуг чараш күүсеткеннер.

Ажы-төлге, бичиилерге

тоолдарын

Ада-ие уругларга поэзияны

Элээдилер сонуггалы

кыптыгып кээр,

Элдеп нарын төөгүлери

ынакшылды

Алдын үүже төнмес, көкпес

шыгжамырын

Александр Пушкин чонга

арттырып каан.

НИНА СЕРЕНОТ.

Уругларның хөгжүм лабораториязы

ЕДИИШКИННЕР — КЫЗЫМАК АЖЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛИ

Июнь 1-де Константин атын делегейниң уругларның хөгжүм лабораториязының ээлчеглиг ажилдакчысы болган. 2011 чылдан тура аңаа олдан, Красноярск крайы база Тывадан 600 ажыг аадыкчы салым-чаян уруглар киришкен.

Хөгжүм лабораториязын биликаның Р. Кенденбиль уран чүүл школазының аңаа тургускан. Тывадан а өске региондардан чүс аныяк хөгжүмчүлөр башкы-биле лабораторияның кичилери болган (Красноярск крайының Ирбинскиниң уругларның хөгжүм школазы, Красноярскиниң уругларның хөгжүм школазы, Тыва-

да республиканың уран чүүл школазы, Чадаана хоорайның, Сукпактың, Хову-Аксының, Хандагайтының, Кызыл-Мажалыктың, Хакасияда Минусинскиниң, Аскизтиң уругларның уран чүүл школазы база Моолдун Улангом хоорайның бирги комплекстиг школазы). Чаңчыл аайы-биле лабораторияның ажылынга ТР-ниң Чазаның үрер хөгжүм оркестри киржир. Ол ышкаш аныяк хөгжүмчүлөр үрер болгаш соктаар хөгжүмге, тыва национал хөгжүм херекселдеринге, фортепианога, хөөмейге өөренирлер.

Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнүнде, байырлыг ажыдышкында, ТР-ниң культура сайыды Алдар Тамдын база хүндүлүг аалчы,

«Соп Anima» деп делегейниң хөгжүм школаларының ассоциациязының президентизиниң оралакчызы Спандрис Качанс уругларга болгаш башкыларга байыр чедирген. Хүндүлүг аалчы амы үениң европейжи хөгжүм мөөрейлерин организастаары болгаш оң технологиязының дугайында, ол ышкаш өөреникчилерни делегей чергелиг мөөрейлерге белеткээр, жюри ажылының онзагайы дээш оон-даа өске айтырыглар дугайында башкыларга лекцияны эрттирер.

Алдар Константинович уругларга эки өөредилгени күзүзүш, кандыг-даа чедишкенин чүгле кызымак ажылдың түңнелинде илерээр, олышкаш лаборатория кыска үе дургузунда хөй талалыг сайзыраарына база аңгы-аңгы региондардан келген бедик мергежилдиг башкыларның кичээлдеринге өөренир, үч-чегелери-биле найыралдажып, арга-дуржугла солчур арганы берип турар дээрзин демдеглээн.

Спандрис Качанс Республиканың уран чүүл школазының өөреникчилериниң билии бедик деңгелдин, янзы-бүрү хөгжүм мөөрейлеринге киришкеш, шаңналдыг черлер ап турарын демдегледип чугаалаан. Лабораторияның киржикчилеринге чедишкенин күзеп, Европа чергелиг мөөрейлерге ужуражып, бээрин чугаалааш, культура

С.Качанс А.Тамдынга Латвиядан эккелген белээн сөңнөп турары.

сайыды Алдар Тамдынга Латвиядан эккелген көк-тараадан кылган хлебти сөңнээн.

Республиканың уран чүүл школазы хүндүлүг аалчыларга лабораторияның киржикчилериниң чаңгыс аай формазы — сарыг футболкаларны белекке берген.

Байыр чедиришкенин соонда лабораторияның тугун көдүртүр езулал болган. Чиңгир сарыг тукту дээрже киикидир көдүртүр езулал лабораторияның дөрт чыл улай киржикчизи, аныяк хөгжүмчү Меңги Маадыга таварышкан. Өөредилгениң төнчүзүнде ол тукту эки көргүзүлгелеринге школага тыпсыры чаңчыл болган.

Бир дугаар хүнден эгелээште өөредилге эгелээш. Бедик мергежилдиг башкылар: Крас-

ноярск крайдан Россияның культуразының алдарлыг ажилдакчызы Юрий Бехтерев база Юлия Баранова, Республиканың уран чүүл школазының башкызы Эртине Тумат, Кызылдың уран чүүл колледжиниң фортепиано башкызы Анай-Хаак Балбан-оол, Моолдан Бааста Тогсбаяр база Красноярск крайдан Зинура Абубакирова олар уругларны өөредир.

Ол ышкаш сураглыг үрер хөгжүм оркестриниң дирижеру, артист база башкы Петр Казимирниң аалдап кээри көрдүнгөн.

Бир неделя үргүлчүлээр өөредилгениң түңнели Тываның күрүнө филармониязынга Гала-концерт-биле доостур. Уруглар ол концертке неделя дургузунда чогаадыкчы лабораторияга алган билиин бараалгадыр.

Алдынай АРАКЧАА.

Хөгжүм лабораториязының киржикчилери.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

• Ада-иевистиң дугайында

ААС-КЕЖИКИГ ЧУРТТАЛГАНЫ
ЧАЯАП БЕРГЕН

Чырык черге ажы-төлүн амыдырап-чурттазын дээш, чаяалганы берип, өстүрүп, кижизидип каан ада-ие-зи ышкаш эргим улус кайда боор. Кандыг-даа кижиди, кандыг-даа дириг амытан авалыг, ачалыг. «Аваң, ачаң сеңээ чуртталганы бергеш, сээң аас-кежиң дээш чурттап чордулар. Оларның сеткилин хомудатпа» деп В. Сухомлинскийниң сөстөрүнүн утказы дыка ханы.

Бистерни өстүрүп кижизидип каан эргим ынак ававыс, ачавыс Уйнуушка Чүгүртүевич, Полина Чадамбаевна Монгуштар Сүт-Хөл кожуунун Бора-Тайга суурунга ажылдап чурттап чорааннар. 1989 чылда 57 харлыг тургаш, чаңгыс чылын аныяк назынында аар аарааш чок болдулар. Ада-иевистиң чырык өртемчейден электен чоруй барганына хомудат, бистиң аравыска ам-даа чораан болза деп сактып бодап чоруур бис.

Бистиң эргим, ынак ававыс Полина Чадамбаевна Монгуш 10 ажы-төлдү өстүрүп кижизиткен. «Маадыр ие» деп медаль, I, II, III чергениң «Иениң алдары» орден-биле база «Күш-ажылдың хоочуну» деп медаль-биле шаңаткан. Ол ышкаш колхоз, совхозка эки кызымак ажылы дээш чазактан, кожуундан, сумудан хей санныг хүндүлел бижиктерин алган. Өскөн төрзэн Бора-Тайга суурувустун хоочун, хүндүткелдиг чурттакчызы, оожум-топтук, үнген-кирген көвей чоннуг, эвилең-ээлдек, ажил-ишчи, хей-ниитичи, эрес-кежээ. Авамның бир онзагай эки талазы бар: ооң кончуттунуп, хыйланып турганын черле көрбзэн, дыңнаваан бис. Бир эвес бир-ле чүүлдү шын эвес кылыпкан

болзувусса, оожумтайылбырлап бээр. «Ынчаар кылбас, мынчаар кылыр, уруум» азы «бо ажилды шын эвес кылыптың, көрүп алгаш, өөренип ал, оглум» — дээш, айтып бээр. Амыдыралга кол-ла чүүл — күш-ажыл, ажил кылбас чалгаа кижиди эң-не багай — дээш, бисти ававыс аргып-даараны-рынга, аш-чем кылырынга өөредип кааны эки. Чүге дизе амгы үеде ававыстың бо эки өөредиин амыдыралга ажылгап чоруур бис.

Ачавысты Монгуш Уйнуушка Чүгүртүевич дээр. Ол бүгү назынында чолаачылап ажилдап чораан. Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Манчүрек, Хөлчүктүг, Чечектиг аразынга чудук болгаш суг сөөртүр машиналар мунуп чораан, улуг дуржулгалыг чолаачы болгаш алдарлыг комбайнер. Машиназынга камналгалыын, ону ханы эки билирин эш-өөрү чолаачылар дыка эки билер болгаш үнелээр. Чамдыктары бистиң ачавысты «Машина эмчизи» деп баштактанып чугаалажып органын ам-даа сактыр бис. Шынап-ла, кандыг-даа машина үрели бээр, ыяап-ла ачамны чалаар. Барган соонда кылгаш, дораан ажилдадыр. Кайгамчык-ла буянның холдуг онзагай кижиди. Суурнуң чону ооң адын адавас, ойзу-кыйзы хүндүлөп «Чудок» деп адаарлар. Ында база ужура-ла бар.

Хей уругларының аразында ийи оглу Николай биле Белек-оолду эр улустун ажилдарына, езу-чаңчылдарына өөредип, кижизидип чораан үлгүлүг ада. Ачавыс негелделиг, шыңгы, ажилчын-кежээ, шевер, баштак-хөглүг. Хостуг үеде шыдыраалаарына, номчуттунарына дыка ынак чораан. Чиңге-тараа, арбай тараа кестирип, чымыштыг ком-

байнер, ажылына база элзэн хей чылдарда ажилдаан. Совхозка чылдың-на болуп эртип турган маевкаларга эки ажылы дээш шаңнадып, мактадып чораан. Аяк-сава, хевистер, дуран, даараныр машина, радиолар дээш чүнүң-биле шаңнатпаан дээр! Алган шаңналдарын биске, уругларына үлештирип бээр. Ачавыстың берген белзэн алгаш, дыка амыраар бис. Оларны бис ам-даа амыдыралда ажылгап, камналгалыг эдилеп чоруур бис.

Ада-иевистин мынча хей 10 ажы-төлүн та канчап азырап, өстүрүп каан чүве? Ол үелерде кончуг бөдүүн, корум-чурумнуг турган болгаш ындыг боор. Амыдыралга, күш-ажылга, чараш аажы-чаңга, кижизиг, дузаарга, хүндүлээчел, арыг-силиг, камналгалыг, бойдуска хумагалыг болурунга өөредип кижизидип чораан.

Ачавыс, ачавыс чылдың-на август айда сизген кезер, хөпзэнээр, сарааттаар. Сигенни кескеш, совхозка хүлээткен соонда, хуу сизген кезерин чөпшээрээр турган, ол үеде чамдыкта сентябрь айда-даа кезип турганнар. Сиген шөлүвүс суур чоогунда ырак эвесе. Суурнуң чону тус-тузунда боттары шупту аңгы-аңгы шөлдерлиг, бис база аңгы шөлдүг турган бис. Арыг агаарлыг черге сизген кезерге, дыка эки турган. Чамдыкта чыс чаай бээр, ачам чысстан чаг-лактаныр бичии кире бээр чаглак база кылып каан. Өг-бүлелер, өөреникчилер аразына соц-чарыш салып каар. Аңаа кижип, үргүлчү тиелекчи болуп, шаңнадып-мактадып чораан бис. Ада-иевистин бистерни ол хире амыдырал, күш-ажылга өөредип чораан-дыр.

Челээш аттыг агитбажың-

ның төвү авам, ачам сугнун бажыңына турган. Кудумчулар аразына соцчарыш үргүлчү чоруп турган, оон түңнелин база үндүрер. Чижээ, хей-ниити ажылына киржилгези, бажыңарның арыг-силиги, ногаа-чимис, чечектер олуртканын хынап көөр, корум-чуруму, ада-иениң школа-биле харылзаазы азы каш ада-ие хуралына киришкенин, ажы-төлүнүң чеже кичээлдеринге олуршканын, маргылдаа, мөөрейлерге киржилгезин шуптузун санап, түңнээш үндүрер. Бистиң кудумчуга дыка талантылыг чурттакчылар концертке киришкеш, шаңнал-макталдарны база чаалап ап турганнар. Ай бүрүзүндө каш удаа ыяап-ла хуралдап, сүмележи, дугуржур. Бистиң агитбажың чурттакчылары ол үеде дыка-ла идепкейлиг, солун баштак-хөглүг, чогадыкчы, тывынгар тывызык, спортчу маргылдаалардан-даа, янзы-бүрү мөөрейлерден-даа чыдып калбас, эптиг-найыралдыг чон.

Бистиң бичии школачы турган чылдарымыста, суурувус ажил-ижи, амыдыралы дыка солун, бурунгаар хөгжүлделиг турган. Барын-чогун алчып-бержи, үнчүп-киржи, эдержи чораан кожоларымысты сактып бодап, оларга чоргаарланып, өскөн-төрзэн Бора-Тайга суурувус, кудумчувус, «Челээш» агитбажыңның чурттакчылары, өскөн төрзэн өдээвис чашкы шаавыста дег, карактарымыска чайгаар-ла чураттунуп кээр.

Эргим, ынак, буянның ада-иевистиң дугайында кайыын төдүзү-биле төөгүп шыдаар деп бис. Ынчангаш оларның омур-хевирин сактып, ажил-ишке, амыдыралга өөредип, эртем-билигге чедирип каан эргим ынак ада-иевисте черге чедир мөгейип чоруур бис.

Лориса Саая,
Ээрбек суур.

• Төрзэн чериң өөрөн

АЛДЫН-ХАВАК

үеде чедир Хову-Аксынга эмчи бооп ажилдап чурттап чорду. А Козаганың оглунуң оглу Борис-тен өскөлөрүн билбес-тир мен.

Үстүндө айтыкан өгбелери-вистиң кады төрзэннериниң бирээзи кырган-авайның өөнүң ээзи Кежегелиг бүгү назынында суму баштап, даргалап келген кижидир. Оларның ажы-төлү шупту ат-алдарлыг кижилер болган. Улуг оглу Доржу Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, эки турачы тыва эскадронунуң взвод командири чораан. Алдынчы Кара-Монгуштарның көвей кезии шагда-ла «кызыл-дустан» чоруй барганнар. Амгы үеде оларның салгалдары бистиң аравыста чурттап чоруур. Ам «Алдынчы» болгаш «Алдын-Хавак» деп аттарның тывылганын кысказы-биле төөгүп берейн.

Кара-Монгуштарның өгбелери-ниң бирээзи Алдын-Хавак баарында оглунуң аалына чурттап чораан дээр. Ол ирей чамдык хүннерде Алдын-Хавак кырында калбак дашка дыштанып олурар кижидир. Бир хүн ол аңаа олурда, оглунуң бичии уруу маңнап келгеш, кырган-ачазының олур-

ган дажының чанынга ойнай берген. Кырган бир көөргө, уйнуу сывырындак демир тудуп алган ойнап турар болган. Кажан ирей өөнчө чанарда, демги демирни даянгыштанып алган. А оглу ону боо кузумууру кылып алган дээр.

Чылдар эрткен. Бичии уруг-даа өзүп келген. Демги кысты Баян-Таланың Хая-Бажындан улус айтырып келген. Келин кыс чоруур деп турда, ачазы аңаа биезги боо кузумуурунун ужуң кескеш, билзек кылдырып берген чүве-дир. Хая-Бажына чурттап турган Максим-Орус деп бай садыгы уругну: «Билзээң садып көр» — дээш, эзрежи туруп бээр, ол ачазынче сөгледипкен. Келин кыстың адазы чүвениң ужурун даап билгеш, боозунуң кузумуурун алгаш, чеде берген. Максим-Орус ол демирни аскыр өөрү чылгы-биле садып алган чүве-дир. Кара-Монгуштарның аскыр өөрү чылгызы Калбак-Хараганга сыңмас турган джир.

«Алдынчылар» болгаш «Алдын-Хавак» деп аттарның төөгүзү мынчаар тывылган. А каш чыл бурунгаар алдынчы Кара-

Монгуштарның салгалы Орлан-оол Монгуштуң эгелээшкени-биле Алдын-Хавакты дагааш, тураскаалдыг самбыраны тургускан деп дыңнаан мен.

Бо болуушкун төөгүдө-даа бижиттинмез, тодаргайы-биле ону көргөн, билер кижиде-ам чок боор. Чашкы үемде бо төөгүнү ачамның авазында дыңнаан мен. Июнь айның ийиги чартында Алдын-Хавакка Монгуштарның чыыжы болур деп медээ дыңнааш, бо чүүлдү бижээним ол.

АЛДЫН-ХАВАК

Төөгүнү изеп берген
Төрөл чоннуң байлак чурту —
Алдын-Хавак алдар-аттыг,
Ады безин чайынналчак.

Алдын, мөңгүн аптаязы —
Алдын-Хавак эртин-дир.
Алыс дөзүн казар болза,
Аттыг-чарлыг чуртувус-тур.

Төөгүвүстү алдаржыткан,
Төрөл чонну каттыштырган
Алдын-Хавак чуртувуска
Ак сүттен өргүүлүңер!

Аваа МОНГУШ,
Кызыл хоорай.

• Үе болгаш

ООН УЖУР
ЧУДЕЛ?

Школачы чылдар хөглүг үе-ле болгай класс дооскандан чыла алып турбис. О класс соонда бир өөр чери киргеш, эртем чедип алгаш, ажылы алып чүве. Бо үе эвес, нарын.

Өөрүм-биле школа д Кзылдың бир өөредилге че кирип алган бис. Башкы выс биске багай эвес берген болгаш, эки ө турдувус. А спортка, теннис, хол бөмбүү, баск шуут хей болган бис. О теннис-даа өөретпейн спорт залы безин чок тургангаш спорттан чыдып ирги бис бе? Өске школа уругларын көөргө спортту ту хевирин эки билер. А өскүстөр турган болгаш бис бе, терге безин муну бес болган бис. Ол үеде культура башкылары бис өөретпейн турганында бе.

Ам бо үеде спорт дыка рап, кандыг-даа маргылда эртип турар апарган. С ка салым-чаяанныг аны көстүп турар. Бистиң өө чораанымыс Кызыл кожу бо-ла Баян-Кол суурдан ч даа сурагылыг спортчу, ады ырлаар, танчылаар өөр даа, аныктар-даа дың ийин. Оон ужуру чүдел?

Мария КЫРГЫС,
ТЮЛЮШ, Мария ХОВА
1964 чылдың доозукчу

• Иениң сетки

ЧЕЖЕ-ДАА ЧЫ
ЭРТКЕН БОЛЗА

Бистиң оглувус Рок Чысымаа чеди харлы айыыл-халаптың урктан ада-иезинден, дөрт төрөлдеринден база кижилеринден 1994 чыл кезээ мөңгөде чарлып руткан.

Роккен 1987 чылдың апрел 20-де Тээли суурга төрүттүнген. Ол Тээлиниң «Чаптанчы» уруглар садына, Найырал суунуң «Челээш» садына барып тургаш, эрес-шоваа, салым-чаяанныг төл бооп өзүп олган. Беш-алды хар үезинде боду чараш чечектерни кытта, март 8 байырлалын таварып тыр авазына сөңнээр, чок болза кижизидикчи башкылар шүлүк өөредип каарга, ооң чугаалап бээр турган. Ыраа самнап, мөөрейлерге кириш башкыларына бо-ла мактап оларның бедик үнелелин ады чораан.

Роккен садиктен келген бир-ле дугаарында дунмаз Сергекти кускаптап, ошкыл-чир тапчассыдар. Ол дунмаз-биле ойнаарына аажок ынак турган. Ийи дугаар оглум Сергек ам ч харлыг.

Оглум чырык чер кырында чурттап чораан болза, ол апрель айда 30 харлаар турган. Чечек-даа чыл эрткен болза, ие кижилер сагыш-сеткилинден чаптанчы чаш төлү уттундурбас-тыр.

Анна ЧИМИ,
Бай-Тайга кожу

Мен маңаа «Алдынчылар» деп аттың эдилекчилери Сүт-Хөл кожуунунуң Калбак-Хараганга чурттап чораан Кара-Монгуштарның болгаш Алдын-Хавак дугайында хоочун өгбелерниң чугааларында дыңнааным төөгүнү сактып бижирин оралдаштым.

«Алдынчылар» деп аттың эдилекчилериниң эгези колдуунда-ла Эрекей, Чыракай, Эзир-кей, Козага алышкыларның үезинден неперзэн джир чүве. Эрекейниң салгалын билбес-тир мен. Чыракайны «Чыраа-Хелиң» деп шолалаар. Оон уруу Маңмаа дээр кырган-авай чурттап чораан чүве. Өөнүң ээзи Чырык-Кара (Хая деп шолалыг) бистиң өгбевис. Оларның уруглары Хөөкүй-оол, Партизан, Сарыг-оол, Марина. Сарыг-оолдан өскөлери шупту хоочун башкылар.

Эзир-кей деп кырган-ачаының оглун Чырта-Хуна (шолазы Шылгаар), өөнүң иштин Долума дээр. Оларның уруу Серен-Натпит угбай өөнүң ээзи Комбуй-оол-биле үш кыстыг болганнар. Чырта-Хуналарның хеймер кызы Чечекмаа чоокку

Араганың кырынга чам үнер

ЭЗИРИК ЧОЛААЧЫ — ХЕРЕК ҮҮЛГЕДИКЧИЗИ

Бурудаткан түнелди прокурор
соонда, Ай-Херел Сааяга
заарыштыр оттурган кеземче хе-
рон судче кириген.

16 чылдың сентябрь 16-да Би-Хем
суд участогунун элтеширилге
Ай-Херел Сааяны РФ-тин Админи-
стративтик чурум хажыдышкынының
кодексинин 12.8 чүүлүнүн
көрдүнгөн (транспорт херек-
сиздик башкарганы дээш) чурум
хажыдышкын дээш ону 30 муң рубль-
гааш, машина башкара эргезин
чартык чылга казаан.

дүргөн шииткелди Саая кичээн-
албаан, бо чылдың апрель 1-де
2193» машинаны ол эзирик муну
ОШАЧКИ ажилдакчылары тудуп
РФ-тин ИХЯ-зының муниципали-
тер аразының «Кызыл» килдизиниң
полиция пунктузунун тодарадылга
кеземче херээн оттурган болгаш
КК-зиниң 264.1 чүүлү-биле ке-
херээн истээн. Кожуун прокурору
удаткан актыны бадылаан, кеземче
он судче кириген. Ам Саая шииткел
турар.

дээрже Би-Хем кожуунда чаңгыс
ылга эвес дээрзин айтыр апар.
ылда машинаны эзирик башкарып
аны дээш, 7 кеземче херээн оттур-
рткен чылга деңгээрге, 1 кичи хөй.
ның шуптузун шииткен, транспорт
селин башкара эргелерин 2-3 чыл-
казаан. Оларның таварышкан шиит-

кели өскелерге кичээндирг болбайн ту-
рары элдептиг. Машинаны эзирик башка-
рага, хоойлу өршээс, оон аңгыда чүгле
бодунуң эвес, орук шимчээшкенин өске
киржикчилериниң амы-тынынга айыылды
тургузуп турар дээрзин бодавас улустун
бары хомуданчыг.

Оон бир муңгаранчыг чижээ, Чойган
Чооду деп хамааты «ажырбас боор» дээн
бодал-биле 2016 чылдың сентябрь 22-де
«ВАЗ 21124» деп машиназынга үш пасса-
жирни олуртуп алган. М-54 «Енисей»
автомобиль оруунга чоруп ора, улуг чүк
сөөртүр «Скания» деп машинаны эрте
халыдар дээш, орукту ийи чара шыйып
каан шугумну таварып эрткеш, уткуштур
машина келир орукче кире халааш, удур
кел чораан машина-биле үскүлешкен.
Оон уламындан чолаачы боду-даа, үш
пассажир-даа амы-тынындан чарылган.
Уткуй келген транспорттун пассажирле-
ри аар кемдээнер. Халап кара чивеш
аразында болур деп чүвениң шынны
бо.

Бо айыылдың түнели-биле оттур-
ган кеземче херээн чолаачы Чоодунуң

өлгени-биле соксаткан. Оон машинаны
эзирик башкарып чораанын, транспорт
башкара эргезиниң чок болганын, уткуй
машина келир орукче үне халаанын, өске
машина-биле үскүлешкенин болдурга-
нын — мындыг хөй хажыдышкыннар

кылганын истелге тодараткан. Чүве
тоовас, чурум хажыдар чорук мындыг
муңгаранчыг түнелге чедирер дээрзин
утпаза чогуур.

Александр ГУБАНОВ,
Би-Хем кожуунун прокурору.

РУЛЬ АРТЫНГА УДУЙ БЕРГЕН

Машинаны эзирик башкарага,
«кедеп» чыдар база бир айыыл —
уйгу.

Эзирик кичи кажан-даа удуй берип
болур. Каалама оруктарга руль артынга
машинага өпейледип чорааш, удуй бээр
таварылгалар кайы хөй, а эзирик кичи
уйгуга дораан дүлдүне бээр.

Оон бир көскү чижээ. 2016 чылдың
июнь 6-да Хүрбэ деп хамааты «Ford
Focus» автомобильди эзирик башкарып
чораан. Туруп могаан болгаш, эзирик
чолаачы Кызыл — Кара-Хаак аразының
орунга шакта 80-90 километр чоруп
оргаш, удуй берген. Автомобиль орук
кыдыынче үне халааш, аңдарылган.
Салонга чораан ийи пассажир аар кем-
дээшкенин алганындан ол-ла черинге
амызындан чарылганнар.

Россия Федерациязының орук шим-
чээшкенин дүрүмнерин Хүрбэниң
хажытканындан ол чидиргилг халап
болган деп суд санаан, эзирик чораан,
аараан азы могап турупкан таварылга-
да транспорт херекселин башкараын
хоойлу хоруп турар болгай, чүге дээрже
ындыг байдалдар орук шимчээшкени-
нинге айыыл тургузар. Оон аңгыда
транспорттун чорунун дүргени шим-
чээшкенин контролга тудар органы
чолаачыга бээр. Чурттакчылыг черлерге

шимчээшкенин шакта 60 километрден
ашпас ужурулуг.

Шииткелди үндүрерде, суд бүгү бай-
далдарны өөренип көргөн. Чогумчалыг
характеристиказын, чедирген материал-
дыг когаралының кезик-чамдызын
эгиткенин, азыралында назы четпээн
кижиниң болгаш студент уруунун барын,
шииттирип чорбаанын кичээнге алгаш,
Хүрбэниң хосталгазын 4 чылга казааш,
херээн шөлүлгеге эрттирер кылдыр шиит-
кен. Оон аңгыда оон транспорт аймаан
башкара эргезин 3 чылга казаан, мөчээн
кижилерниң төрелдеринге материалдыг
когаралды эгидерин хүлээндирген.

Шииткел хоойлу езугаар күштүг болуп
кирген.

Транспорт аймаан башкарып чорааш,
орук шимчээшкенин азы транспортту
ажыглаарының дүрүмнерин хажытканын-
дан оваарымча чогу-биле ийи болгаш
оон-даа хөй кичини өлүмгө чедирер
болза, дөрт чылдан тос чылга чедир
хосталгазын казып шиидер дээрзин хоой-
луда айытканын сагындырза артык эвес.
Оон аңгыда чамдык албан-дужаалдарны
элээр эргезин база үш чыл чедир хуу-
саага казыыр.

Ирина ЧОДУЙ,
Тыва Республиканың прокуратура-
зының килдизиниң улуг прокурору.

Сонуургактарга

1900 чылда Таймыр
артык ортулукка кичи
реплетенниң төөгүзүнде
узун хуусаалыг эртем
ичилели эгелей берген.

он кежигүннериниң чип
ны консервалары, хлеви,
сазы, гречказы артыл кал-
олгаш мөңгө дош адаанда
жаттына» берген, амга че-
ир чүс ажыг чыл чыдып ту-
л «байлакты» кайыын ди-
л? Аңаа харыыны Орустун
экспедициязының удур-
у барон Эдуард Толльдуң
ылда бижээн демдеглел-
берген.

Сентябрь 9. Улуг-хүн.
ган эгеледи. Дүүн эртен
өдүгдө дөң черге күштүг
чаштынып турдувус. Хай-
л ортулуунун талазында
эриктел чоруткаш, далай
линден 5 метр черге тудуп
ывыс складты тургузар эп-
ни дилеп эгеледивис. Ону
ш, консервалаан щи куткан
залыг, 6 килограмм суха-
хааржакты, 1,6 килограмм
иг, 4 килограмм шоколад-
плитка шайлыг дуңзаалап
өске хааржакты шыгжап
ыс. Ону суккан оңгарны
рестик-биле демдектээн
деп, ол бижээн.

бард Толль — орус геолог,
аф, палеонтолог, Арк-
ын шинчилекчизи. 1858
Ревельге төрүттүнгөн,
ылда Новосибирск орту-
рының чоогунга ис чок
ерген. Ол үеде Толль ат-
лыг шинчилекчи апарган
н. Мөңгө дош иштинден
чылар тывар эртемниң
инин тургускан. Бурун
ң бириг амытанның
ажыг артынчыларын
ган. Оон поляр экспеди-
н Эртемнер академия-

БАРОН ТОЛЛЬДУҢ 100 ЧЫЛ БОЛГАН КОНСЕРВАЗЫ

зы «география талазы-биле
езулу маадырлыг чорук» деп
санаан.

Эртемден Толльду тывызык-
сыг Санниковтуң чери дыш бер-
бейн турган. 1886 чылда поляр
экспедициязының составынга
чорааш, ону ортулук эвес, бүдүн
дип — Арктида кылдыр ырактан
көргөн кичи-дир. Ынчан-на ол
черни ылаптап шинчилээр деп
шиитпирлээн. Санниковтуң чери
дээрже Соңгу Доштуг океан-
да онзагай, тоолзуг ортулук.
Оон дугайында бир дугаарында
өлүк тывыкчызы садыгыж Яков
Санников улуска дыңнаткан.
Ынчангаш оон ады-биле адаан.
Ону бедик-бедик дагпарлыг улуг
ортулук деп даап бодап турган-
нар. Оон соонда ол черни кым-
даа тыппаан.

Новосибирск ортулуктары-
ның соңгу чүгүнде океаннын шин-
чилээриниң эргежок чугулазын
барымдаалааш, долузу-биле де-
риттинген экспедицияны ынаар
чорудары чугула деп Толль
эрге-чагыргаларны бүзүредип
шыдаан. Бодунуң саналын эр-
темден американнар Врангель
ортулуунда чеде бергеннер-дир,
австрийлер — архипелагы
шинчилеп эгелей берген деп
бадыткалдар-биле быжыггаан.
(Сөөлүнде ону Франц-Иосифтин
чери деп адай берген). «Бистер
олардан дора бис бе?» — деп
барон ыйыткан.

Эрге-чагыргалар дүжүп бээр
ужурга таварышкан. Орустун по-
ляр экспедициязы деп аттыг, эки-
дериттинген «Заря» деп судно-
луг төлөвилел ажилдап эгелээн.
1900 чылдың июнь айда ол судно

Петербургтан үнүпкен, поляржы-
ларны бүгү хоорай үдээн.

Соңгу черлерни оол чорааш,
«Заря» бир-ле билдинмес өдүггө
кирип келген. Сөөлүн ону Толль
географ-натуралист Александр
Миддендорфтун ады-биле
адаан. Аңаа экспедиция дошка
туттуруп алган, ынчалза-даа
эртемденнер шинчилел ажил-
дарын дош кырынга-даа, судно
лабораториязынга-даа улам-
чылап турганнар. Далайның
ол-бо чүгүнче тарадыр ажилдап
чоруп турар шинчилекчилерниң
кайы-бирээзи агаар-бойдустан
уржуундан чогуур үезинде кээп
шыдавайн барза чизин дээш
эрикке аш-чем шыгжаан сава-
ны арттырып каар турган.

Он ай эрткенде дош элээн
эрий берген, шхуна улаштыр
чорупкан. Евразия дивиниң эң
соңгу точкасы Челюскин өдүүнге
Россияның хемелеринден бир
дугаарында Толльдуң суднозу
четкен. Оон бир чыл эрткенде,
1902 чылда, Толль баштаан
бөлүк байдаркаларга олурупкаш,
Беннетта ортулукке кеже берген,
оларны бир ай эрткенде «Заря»
ап алыр турган. Оларны алыр
ужурлуг турган судно доштарны
эртип шыдавайн барган...

Толльдуң аш-чем шыгжаан
складын дилеп тывары-биле
«Комсомольская правда» со-
лун 1973 чылда поляр экспе-
дициязын организастан. Век
эгезиниң аш-чеми Таймыр
чартык ортулукта Депо өдүүндөн
15 хире километр черде, ханызы
1,3 метрде ол шыгжаттыг
дээрзи билдинген. Ынчалза-даа
ол мөңгө доштуң быжыы аажок,

бетон ышкаш. Ону элээн каш хо-
нук дургузунда соктап келгеннер.

«Кежээки чемге 1900 чылда
кургаткан сухарини шенедивис.
Амданы хевээр чорду. Сес су-
харини ораагаш, тускай хаар-
жакка суп алдывыс, Москваже
аппарывыс ол — деп, поляржы
Дмитрий Шпаро бижээн. — Би-
чийи тавактарда каша бар бол-
ган. Оон амданы безин хевээр
арткан, аас иштинге шоколад де-
эсти бээр». Дараазында чылын
Аш-чем үлетпүр яамызының
деткимчези-биле экспедиция
арткан аш-чем аймаан эккээри-
биле база Таймырге чорупкан.

Бо 2017 чылда-даа шинчи-
лелди уламчылап турар. Ол
ажылда 12 институт киржип
эгелээн. Оларның аразында
Росурлавыр кадагалалының
эртем-шинчилел институту
база бар, ол дээрже Россияда
аш-чем аймаан үр хуусаалыг
кадагалаарының талазы-биле
шинчилел ажылы кылып турар
кара чаңгыс эртем чери болур.
Ол институттун амгы оран-са-
вазынга безин шаанда ижер дус
склады турган.

Чүгле ийи мергежилдин
кижилери — артистер болгаш
эртем ажилдакчылары үргүлчү
дилээшкенин чоруурлар — деп,
аш-чем барааннарын болгаш
хлеб кылыгларын үр хуусаа-
лыг шыгжаар лабораторияның
эргелекчизиниң оралакчызы
Сергей Белецкий чугаалаан.
Амгы үеде үрде чүс чыл ажыг
чыткан аш-чем аймаан инсти-
тут шинчилеп турар. Белецкий
соодукчу камерада 117 чыл
бурунгаар савалаан «Эттиг

болгаш кашалыг щини» уштуп
эккелди. Ол чемни шаанда ше-
риглерге белеткел турган, ше-
нелде кылдыр аян-чорукчуларга
болгаш экспедициялар киржик-
чилеринге берген чүве-дир. Ону
Петербургка француз кондитер
Николь Апперниң аргазы-биле
бүдүрүп кылган.

— Бо щини ижи болур бе? —
деп айтырдывыс.

— Толльдуң складын ажит-
кан соонда, аңаа шыгжаан аш-
чемни Белеткелдер яамызынга
эккелгеш, шуптузун шенедивис.
Амданы безин хевээр болду.
2004 чылда ол щини боттары-
выс ижип турдувус, оон амда-
нын беш баллдыг шкала езу-
гаар шинчилээр, ол дөртке
деңежир болган. Даштыкы
хевири-даа өскерилбээн. Мик-
робиологтук анализ кылгаш,
Толльдуң консерваларында
микрорганизмнерниң 11 культу-
разын тыптывыс, багай салдар
чедирер чүү-даа чок болган
эвеспе. Ол аш-чем чемгир бол-
гаш ажыктыг чоруун чидирбээн
дээрзин лабораторлуг анализ
көргүскен — деп, ол харыылаан.

Щини иштивис, амдангы-
даа, тодунгур-даа болган.

«AFTERSHOCK»
информастыг төп.
Интернеттен алган.

Үүлгедиг болгаш яла

ЧИЛБИ ЧОРУКТУҢ УРЖУУ

Федералдыг миграция албанының Тыва Республикада килдизиниң девискээр пунктуларының бирээзиниң начальниги турган Айлана Кувискаалчыга хамаарыштыр судтун буруудаткан шийткелги күштүг болуп кирген.

Россияның ФАЧ эргелелиниң болгаш ТР талазы-биле ИХЯ-ның ажилдакчыларының чорутканы оперативтиг ителге хемчеглериниң түңнелинде ФМА-ның пунктузунун удуртукчузу турган А.С. Кувискаалчы коррупция угланышкынның 14 үүлгедиишкни кылган дээрзин илереткеннер. Ол РФ-тиң хамаатызының чаа паспорттарын долдуруп тургаш, оң элериңиң анкетазында медээлерни ескерттириңиң аргазы-биле хоойлу-га чөрүшкел бижимелдер кылгаш, акша шаңналын чаңгыс эвес удаа ал келген.

Фамилияларын болгаш аттарын ескертип каан чаа паспорт алган хамаатылар мурнунда ал-

ган чээлилериниң талазы-биле өрелерин төлөвейн баар, шийтирип чоразының фактыларын чажырыптар, өске-даа үүлгедиишкни кылыр аргалыг апаар дээрзи билдингир.

Оперативтиг ителге ажил-чорудулганың баштайгы түңнелдерин барымдаалааш, Россияның Истелге комитетиниң Тыва Республикада ителге эргелели А.С. Кувискаалчыга хамаарыштыр РФ-тиң КК-зиниң 290 чүүлүнүн 3 кезээ-биле кеземче херээн оттурган болгаш ителгезин кылып чоруткан.

2017 чылдың апрельде Кызылдың хоорай суду А.С. Кувискаалчыны РФ-тиң КК-зиниң 290 чүүлүнүн 3 кезээнде (албан-дужаалдыг кижиниң хээли алгаш, хоойлу-га чөрүшкел үүлгедиишкни кылганы дээш) көрдүнген 13 үүлгедигни, Россияның КК-зиниң 290 чүүлүнүн 3 кезээнде, 30 чүүлүнүн 3 кезээнде (хээли алырынга оралдажышкын кылганы дээш) көрдүнген 1 үүлгедигни кылганыга буруулуг

деп санаан. Ол бүгү үүлгедиглер дээш ооң хосталганын 5 чылга казып, кеземче херээн ниити чурумнуг эдип чазаар колонияга эрттирер кылдыр шийткен, 250000 рубльге торгаан. РФ-тиң КК-зиниң 82 чүүлүнүн 1 кезээнге дүүштүр шийткел езуугаар херек эрттирериниң хуусаазын назы четлээн уруунун 14 хар чедеринге чедир, тодаргайлаарга, 2028 чылдың декабрь 30-ге чедир соңгаарлаткан.

2017 чылдың май төнчүзүнде Россия Федерациязының Дээди суду Айлана Сергеевна Кувискаалчыга хамаарыштыр Кызыл хоорай судунун буруудаткан шийткелиниң торгаал түнүн өскерткен, ону 900000 рубль чедир өстүрген, Россияның иштиги херектер органнарынга күрүне албанының албан-дужаалдарын элээр эргезин 2 чылга казаан.

Херээн эрттирериниң хуусаазын хевээр арттырган. Амгы үеде шийткел хоойлу езуугаар күштүг болуп кирген.

Россияның Айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелиниң парлалга албаны.

Видео-конферен

ДУРЖУЛGAZYH БЕДИД

Тываның Чазааның хуралдаар залниңиң болгаш хоорай девискээр административтиг комиссияларының ажилдугазының талазы-биле видео-конференция эрттирген.

ТР-ниң юстиция сайыдының бирги оралакчы Рязановтун илеткелинден алырга, I кварталда административтиг кем-херек үүлгедиишкниң хемчеглериниң 264 протоколдары сайгарып көргөн болгаш аныгыштыр 328400 рубль торгаалды онааган.

I кварталда административтиг протоколдардаа долбурбаан кожууннар бар болган. Ооң чыныгы административтиг комиссияларның секретары арга-дуржулгазы чок болуп турарында. Ынчанга дуржулгазын бедидип, өөредир-биле хоорай адистерни тус черлерге чорударын Тываның Бас оралакчы Аяс Чудаан-оол чугаалаан.

Административтиг протоколдар, бижимел кынарны шын тургузар талазы-биле "кошк" кожууннар бедик көргүзүлгелериг Кызыл хоорай Чеди-Хөл кожуунун административтиг комиссия биле арга-дуржулганы солчур дугайында шийткел конференцияны башкарыкчылары хүлээп алган.

Республиканың МИЧ-леринге, чагыргалар тыларынга административтиг комиссияларны чорудулганы дугайында доктаамал медийнадырын 2-ги чартык чылдың планынче кийиктирер.

Бист

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Государственное унитарное предприятие
ПРОЕКТНО-СМЕТНОЕ БЮРО ЖКХ РТ

Переехали на новый адрес г.Кызыл,
Красноармейская, 100, 4 этаж, кабинеты 12, 23.

- Жилые дома, коттеджи;
- Кыштаг для чабанских стоянок;
- Градостроительный план земельного участка;
- Перепланировка и реконструкция домов и квартир.

Раб.тел.: 2-32-59,
3-20-64 факс: (39422)
2-32-59
сот.: 8-923-265-1028,
guppsbrt@mail.ru

ГБУЗ РТ САНАТОРИЙ-ПРОФИЛАКТОРИЙ «СЕРЕБРЯНКА»

приглашает на оздоровительный отдых в пансионате «Серебряное озеро» на оз. Дус-Холь
стоимость – 7700 рублей за 7 дней проживания в 2-х или 3-х местных уютных номерах, с 3-х разовым питанием, оздоровительными мероприятиями и увлекательным досугом!!!

СРОКИ ЗАЕЗДОВ:

- с 10 июня по 16 июня 2017 года
- с 17 июня по 23 июня 2017 года
- с 24 июня по 30 июня 2017 года
- с 01 июля по 07 июля 2017 года
- с 08 июля по 14 июля 2017 года
- с 15 июля по 21 июля 2017 года
- с 22 июля по 28 июля 2017 года
- с 29 июля по 04 августа 2017 года
- с 05 августа по 11 августа 2017 года
- с 12 августа по 18 августа 2017 года
- с 19 августа по 25 августа 2017 года
- с 26 августа по 01 сентября 2017 года
- с 02 сентября по 08 сентября 2017 года

Бронирование номеров по телефонам:
9-20-78, 8913-345-47-87

Реализация путевок осуществляется по понедельникам и четвергам в Доме Туризма каб. 1 на 1 этаже с 14.00 до 18.00 часов.

Возможна оплата по безналичному расчету.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Кызыл кожуунун Кара-Хаак ортумаа школазын 2004 чылда дооскан Айдын Мергенович КУУЛАРЫН адынга тывыскан 3036467 дугаарлыг аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Республиканың Кызылда юридиктиг лицейин 2003 чылда дооскан Орлан Владимирович СААЯНЫН адынга тывыскан аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Өл ааржы (божа)
хүлээп ап тур бис.
Харылзайыр тел:
8-923-385-4535.

ЧАЗАЛГА

Июнь 3-те №63 (18948) «Шынның» 4-кү арнында «Бичи болгаш элээди мөгелер» деп рубрикалыг «Ачыр-дачыр адааннашкан» деп чүүлде 2003-2004 чылда төрүттүнген мөгелер аразына октаан мөгениң ады октаткан мөгениң ады-биле солчу берген. Частырыг корреспондент Эрес Колдун буруузу-биле эрткен. Ында «Сайын-Белек Доңгак Болат Буяндыны октаан» деп домакты «Болат Буянды Сайын-Белек Доңгакты октааш, 128 мөгениң аразындан шүглүп үнген» деп эде номчуур.

УАЗ автомашинага
артык кезектерни садып
база ЧАГЫДЫП ап болур

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өрттээ
Новосибирск хоорайны болур.
10 хууга чедир чиигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет – 44-ФХ-ның 93 чүүлүнүн 1 кезээниң 4 пунктузун езуугаар) организацияларны болгаш албан черлерин таарымчалыг керээ езуугаар кады ажилдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2)
тел. 8-913-358-08-88.

Спальный мешок
«КОЧЕВНИК»
из 100% верблюжьей шерсти
Цена в розницу – 3500 руб.
оптом – 2900 руб.
Доставка по всем городам России
+7-913-343-6677 www.kochevnik.ru
vk.com/spalnyie_meshki

Бистиң чаңгысклассчывыс, Мөңгүн-Тайга кожуунун М. Аксы ортумаа школазынга барык 50 чыл дургузунда математика башкылап келген эживис, Россия Федерациязының өөредилгезиниң тергилни, хөй-хөй өөреникчилерни эртер билигнниң делегейинче киирген башкы, 6 уруунун энерелдиги уйунктарының эриг сеткилдиг кырган-авазы, эш-өөрүнүн идиг чөлөнгиижи, сүмелекчизи, педагогика ажилының хоочуну.

Комбужаа Хертековна
ЧЫДЫМНЫН

үргүлчүлелдиг аар аараанының соонда мөчээнин улуг хардал-биле дыңнадып, ооң чоок болгаш төрөл кижилеринге кажыдалывысты илгериледивис. Аар-берге качыгдаларның-биле үлежип тур бис. Эживис Комбужааның чырыктыг омур-хевир бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Республиканың аңгы-аңгы булуңнарына чурттап турар ооң чаңгысклассчылары.

солунуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 15062 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 5016

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харыл-
заа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн – 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы (к.т.с. С.Ө. Ооржак) – 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, А.А. Лагбы, С.С. Кузугет) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван).
Экономика, үлөтпүр болгаш хөдээ ажил-агий (редактору Д.С. Монгуш, корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) – 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян, корр. Э.Н. Кол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.
Нити телефон – 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилдиндугаары – ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлалган (Кызыл, Шетинкин болгаш Краченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның торларының бодалдары редакцияның турун дүүшпейн барып болур. Айыттыг санчы болза өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш алыр боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге – 11530, организацияларга – 31730. Солун неделяда үш катап үнөр. Хемчээли 3 парлаар ама. Номерни парлаггаже дужааганы: график езуугаар – 21.00, херек кырында – 18.00. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.